

Zbornik 23. mednarodne multikonference

INFORMACIJSKA DRUŽBA

Zvezek D

Proceedings of the 23rd International Multiconference

INFORMATION SOCIETY

Volume D

<http://is.ijs.si>
**IS
20
20**

Etika in stroka

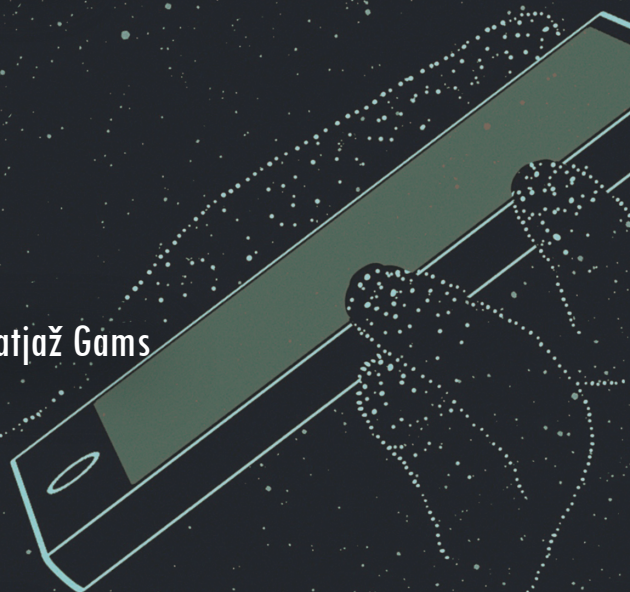
Professional Ethics

Uredili / Edited by

Franci Pivec, Marjan Krisper, Matjaž Gams

7. oktober 2020 / 7 October 2020

Ljubljana, Slovenia

Zbornik 23. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2020
Zvezek D

Proceedings of the 23rd International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2020
Volume D

Etika in stroka
Professional Ethics

Uredili / Edited by

Franci Pivec, Marjan Krisper, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

7. oktober 2020 / 7 October 2020
Ljubljana, Slovenia

Uredniki:

Franci Pivec
DOBA fakulteta, Maribor

Marjan Krisper
Fakulteta za računalništvo in informatiko
Univerza v Ljubljani

Matjaž Gams
Odsek za inteligentne sisteme
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Založnik: Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana
Priprava zbornika: Mitja Lasič, Vesna Lasič, Lana Zemljak
Oblikovanje naslovnice: Vesna Lasič

Dostop do e-publikacije:
<http://library.ijs.si/Stacks/Proceedings/InformationSociety>

Ljubljana, oktober 2020

Informacijska družba
ISSN 2630-371X

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani COBISS.SI-ID=33104387 ISBN 978-961-264-194-8 (epub) ISBN 978-961-264-195-5 (pdf)
--

PREDGOVOR MULTIKONFERENCI INFORMACIJSKA DRUŽBA 2020

Triindvajseta multikonferenca Informacijska družba (<http://is.ijs.si>) je doživela polovično zmanjšanje zaradi korone. Zahvala za preživetje gre tistim predsednikom konferenc, ki so se kljub prvi pandemiji modernega sveta pogumno odločili, da bodo izpeljali konferenco na svojem področju.

Korona pa skoraj v ničemer ni omejila neverjetne rasti IKTja, informacijske družbe, umetne inteligence in znanosti nasploh, ampak nasprotno – kar naenkrat je bilo večino aktivnosti potrebno opraviti elektronsko in IKT so dokazale, da je elektronsko marsikdaj celo bolje kot fizično. Po drugi strani pa se je pospešil razpad družbenih vrednot, zaupanje v znanost in razvoj. Celó Flynnov učinek – merjenje IQ na svetovni populaciji – kaže, da ljudje ne postajajo čedalje bolj pametni. Nasprotno - čedalje več ljudi verjame, da je Zemlja ploščata, da bo cepivo za korono škodljivo, ali da je korona škodljiva kot navadna gripa (v resnici je desetkrat bolj). Razkorak med rastočim znanjem in vraževerjem se povečuje.

Letos smo v multikonferenco povezali osem odličnih neodvisnih konferenc. Zajema okoli 160 večinoma spletnih predstavitev, povzetkov in referatov v okviru samostojnih konferenc in delavnic in 300 obiskovalcev. Prireditve bodo spremljale okrogle mize in razprave ter posebni dogodki, kot je svečana podelitev nagrad – seveda večinoma preko spleta. Izbrani prispevki bodo izšli tudi v posebni številki revije Informatica (<http://www.informatica.si/>), ki se ponaša s 44-letno tradicijo odlične znanstvene revije.

Multikonferenco Informacijska družba 2020 sestavljajo naslednje samostojne konference:

- Etika in stroka
- Interakcija človek računalnik v informacijski družbi
- Izkopavanje znanja in podatkovna skladišča
- Kognitivna znanost
- Ljudje in okolje
- Mednarodna konferenca o prenosu tehnologij
- Slovenska konferenca o umetni inteligenci
- Vzgoja in izobraževanje v informacijski družbi

Soorganizatorji in podporniki konference so različne raziskovalne institucije in združenja, med njimi tudi ACM Slovenija, SLAIS, DKZ in druga slovenska nacionalna akademija, Inženirska akademija Slovenije (IAS). V imenu organizatorjev konference se zahvaljujemo združenjem in institucijam, še posebej pa udeležencem za njihove dragocene prispevke in priložnost, da z nami delijo svoje izkušnje o informacijski družbi. Zahvaljujemo se tudi recenzentom za njihovo pomoč pri recenziranju.

V 2020 bomo petnajstič podelili nagrado za življenjske dosežke v čast Donalda Michieja in Alana Turinga. Nagrado Michie-Turing za izjemen življenjski prispevek k razvoju in promociji informacijske družbe je prejela prof. dr. Lidija Zadnik Stirn. Priznanje za dosežek leta pripada Programskemu svetu tekmovanja ACM Bober. Podeljujemo tudi nagradi »informacijska limona« in »informacijska jagoda« za najbolj (ne)uspešne poteze v zvezi z informacijsko družbo. Limono je prejela »Neodzivnost pri razvoju elektronskega zdravstvenega kartona«, jagodo pa Laboratorij za bioinformatiko, Fakulteta za računalništvo in informatiko, Univerza v Ljubljani. Čestitke nagrajencem!

Mojca Ciglarič, predsednik programskega odbora
Matjaž Gams, predsednik organizacijskega odbora

FOREWORD

INFORMATION SOCIETY 2020

The 23rd Information Society Multiconference (<http://is.ijs.si>) was halved due to COVID-19. The multiconference survived due to the conference presidents that bravely decided to continue with their conference despite the first pandemics in the modern era.

The COVID-19 pandemics did not decrease the growth of ICT, information society, artificial intelligence and science overall, quite on the contrary – suddenly most of the activities had to be performed by ICT and often it was more efficient than in the old physical way. But COVID-19 did increase downfall of societal norms, trust in science and progress. Even the Flynn effect – measuring IQ all over the world – indicates that an average Earthling is becoming less smart and knowledgeable. Contrary to general belief of scientists, the number of people believing that the Earth is flat is growing. Large number of people are weary of the COVID-19 vaccine and consider the COVID-19 consequences to be similar to that of a common flu dispute empirically observed to be ten times worst.

The Multiconference is running parallel sessions with around 160 presentations of scientific papers at twelve conferences, many round tables, workshops and award ceremonies, and 300 attendees. Selected papers will be published in the Informatica journal with its 44-years tradition of excellent research publishing.

The Information Society 2020 Multiconference consists of the following conferences:

- Cognitive Science
- Data Mining and Data Warehouses
- Education in Information Society
- Human-Computer Interaction in Information Society
- International Technology Transfer Conference
- People and Environment
- Professional Ethics
- Slovenian Conference on Artificial Intelligence

The Multiconference is co-organized and supported by several major research institutions and societies, among them ACM Slovenia, i.e. the Slovenian chapter of the ACM, SLAIS, DKZ and the second national engineering academy, the Slovenian Engineering Academy. In the name of the conference organizers, we thank all the societies and institutions, and particularly all the participants for their valuable contribution and their interest in this event, and the reviewers for their thorough reviews.

For the fifteenth year, the award for life-long outstanding contributions will be presented in memory of Donald Michie and Alan Turing. The Michie-Turing award was given to Prof. Dr. Lidija Zadnik Stirn for her life-long outstanding contribution to the development and promotion of information society in our country. In addition, a recognition for current achievements was awarded to the Program Council of the competition ACM Bober. The information lemon goes to the “Unresponsiveness in the development of the electronic health record”, and the information strawberry to the Bioinformatics Laboratory, Faculty of Computer and Information Science, University of Ljubljana. Congratulations!

Mojca Ciglarič, Programme Committee Chair
Matjaž Gams, Organizing Committee Chair

KONFERENČNI ODBORI

CONFERENCE COMMITTEES

International Programme Committee

Vladimir Bajic, South Africa
Heiner Benking, Germany
Se Woo Cheon, South Korea
Howie Firth, UK
Olga Fomichova, Russia
Vladimir Fomichov, Russia
Vesna Hljuz Dobric, Croatia
Alfred Inselberg, Israel
Jay Liebowitz, USA
Huan Liu, Singapore
Henz Martin, Germany
Marcin Paprzycki, USA
Claude Sammut, Australia
Jiri Wiedermann, Czech Republic
Xindong Wu, USA
Yiming Ye, USA
Ning Zhong, USA
Wray Buntine, Australia
Bezalel Gavish, USA
Gal A. Kaminka, Israel
Mike Bain, Australia
Michela Milano, Italy
Derong Liu, Chicago, USA
prof. Toby Walsh, Australia

Organizing Committee

Matjaž Gams, chair
Mitja Luštrek
Lana Zemljak
Vesna Koricki
Marjetka Šprah
Mitja Lasič
Blaž Mahnič
Jani Bizjak
Tine Kolenik

Programme Committee

Mojca Cigliarič, chair
Bojan Orel, co-chair
Franc Solina,
Viljan Mahnič,
Cene Bavec,
Tomaž Kalin,
Jozsef Györkös,
Tadej Bajd
Jaroslav Berce
Mojca Bernik
Marko Bohanec
Ivan Bratko
Andrej Brodnik
Dušan Caf
Saša Divjak
Tomaž Erjavec
Bogdan Filipič

Andrej Gams
Matjaž Gams
Mitja Luštrek
Marko Grobelnik
Nikola Guid
Marjan Heričko
Borka Jerman Blažič Džonova
Gorazd Kandus
Urban Kordeš
Marjan Krisper
Andrej Kuščer
Jadran Lenarčič
Borut Likar
Janez Malačič
Olga Markič
Dunja Mladenič
Franc Novak

Vladislav Rajkovič
Grega Repovš
Ivan Rozman
Niko Schlamberger
Špela Stres
Stanko Strmčnik
Jurij Šilc
Jurij Tasič
Denis Trček
Andrej Ule
Tanja Urbančič
Boštjan Vilfan
Baldomir Zajc
Blaž Zupan
Boris Žemva
Leon Žlajpah

KAZALO / TABLE OF CONTENTS

<i>Etika in stroka / Professional Ethics</i>	1
PREDGOVOR / FOREWORD.....	3
PROGRAMSKI ODBORI / PROGRAMME COMMITTEES.....	4
Should Algorithms Replace Teachers and Lecturers? / Grušovnik Tomaž.....	5
Humanist med informatiki: Jacques Berleur 1938 - 2020 / Pivec Franci.....	6
Etika in mediji / Gams Matjaž.....	8
Prispevek vernikov za bolj etično slovensko družbo / Osredkar Mari Jože.....	12
Vloga religij pri oblikovanju globalne etike / Globokar Roman.....	17
Etika in informatika / Schlamberger Niko.....	21
 <i>Indeks avtorjev / Author index</i>	 25

Zbornik 23. mednarodne multikonference
INFORMACIJSKA DRUŽBA – IS 2020
Zvezek D

Proceedings of the 23rd International Multiconference
INFORMATION SOCIETY – IS 2020
Volume D

Etika in stroka
Professional Ethics

Uredili / Edited by

Franci Pivec, Marjan Krisper, Matjaž Gams

<http://is.ijs.si>

7. oktober 2020 / 7 October 2020
Ljubljana, Slovenia

PREDGOVOR

Konferenca »Etika in stroka« je namenjena etiki v času informacijske družbe. Po Rushworth Kidderju je etika "znanost o idealnem človeškem značaju" oziroma "znanost o moralni dolžnosti". Richard William Paul in Linda Elder definirata etiko kot "nabor konceptov in principov, ki nas vodijo glede primerne in neprimerne obnašanja".

V času informacijske družbe je vtis, da se stare norme podirajo, da je osnova uspešnega političnega delovanja čim bolj uspešno zavajanje množic preko socialnih omrežij in pristranskih medijev. Tudi množice ljudi na socialnih omrežjih ne kažejo čedalje bolj civiliziranega obraza. Kot da resnica, moralnost, etika ne bi več obstajali, oziroma so nepomembni.

Posebej se to kaže v odnosu do znanosti oziroma dejstev oz. resnice. Ali je cepljenje škodljivo ali koristno? Ali lahko nasprotniki cepljenja nekaznovano povzročajo škodo svojim otrokom in otrokom drugih? Ali je omejevanje resnice s strani tehnoloških gigantov kot Google ali Facebook omejevanje svobode, ali pa gre za omejevanje hujskanja množic in sovražnega govora?

Zanimive teme za prispevke so naslednje: Etični kodeksi v računalništvu/informatiki, občutljivost univerzalne (filozofske) etike za digitalni svet, etična odgovornost IT strokovnjakov, IT v službi zavajanja, etika v e-trgovanju, etika digitalnega sodišča, etičnost Googla in Facebooka, avtentičnost e-dokumentov v arhivih, etika in umetna inteligenca, etika v robotiki.

Poseben poudarek je na aktualni temi: Etične smernice za zaupanja vredno Umetno inteligenco, na podlagi dokumenta Evropske komisije Ethics Guidelines for Trustworthy AI, ki zajema ključna etična vprašanja informacijske družbe.

Drugo leto konference smo zbrali sedem zanimivih prispevkov. Ne ravno veliko število je najbrž posledica korone, bomo videli, kaj bo naslednje leto.

Franci Pivec, Marjan Krisper

PROGRAMSKI ODBOR / PROGRAMME COMMITTEE

Janez Malačič, predsednik

Matjaž Gams, organizator

Drago Čepar

Christian Gostečnik

Majda Černič Istenič

Boštjan Kerbler

Karin Kasesnik

Dušan Kidrič

Marko Krevs

Tomaž Merše,

Mari Osredkar

Janja Pečar

Janja Povhe

Jože Ramovš

Jože Sambt

Milivoja Šircelj

Petronela Vertot

Božidar Voljč

Should Algorithms Replace Teachers and Lecturers?

Naj algoritmi nadomestijo učitelje in predavatelje?

Dr. Tomaž Grušovnik

Univerza na Primorskem

Pedagoška fakulteta in Slovensko filozofsko društvo

ABSTRACT

Recent COVID-19 crisis had many consequences and education was one of the fields that was profoundly influenced and modified by the pandemic. Because of the social distancing new methods had to be applied, including distance and e-learning. These changes emphasized the importance of new approaches in education, including the use of software that can personalize education and differentiate instruction instead of human teachers. Not only could algorithms and robot teachers provide cheaper instruction for far bigger numbers of students, they also seem to be less biased and more objective than humans. However, with such steps education seems to be getting more and more individual and automated, thereby losing one of its main traditional aims: the formation and nurturing of learning or academic community.

KEY-WORDS

education, ethics, e-learning, robot teachers, artificial intelligence in education

POVZETEK

Nedavna kriza COVID-19 je imela veliko posledic, pri čemer je bilo izobraževanje med tistimi področji, ki se jih je pandemija najgloblje dotaknila in jih spremenila. Zaradi družbenega distanciranja smo morali uporabiti nove metode, vključujoč poučevanje na daljavo in e-poučevanje. Te spremembe so poudarile pomembnost novih pristopov v izobraževanju, vključujoč zamenjavo učiteljev s programi, ki lahko izobraževanje prilagodijo posamezniku in diferencirajo poučevanje. Ne le, da lahko algoritmi in robotski učitelji nudijo cenejše izobraževanje veliko večjemu številu učencev, zdi se tudi, da so manj pristranski in bolj objektivni od ljudi. A po drugi strani se vendarle zdi, da izobraževanje s takšnimi koraki postaja čedalje bolj individualizirano, s čemer se izgublja eden njegovih tradicionalnih ciljev: ustvarjanje in negovanje učeče se oziroma akademske skupnosti.

KLJUČNE BESEDE

izobraževanje, etika, robotski učitelji, umetna inteligenca v izobraževanju

Humanist med informatiki: Jacques Berleur 1938 - 2020

Humanist among informaticists

Franci Pivec
IZUM Maribor
Maribor, Slovenija
franci.pivec@ext.izum.si

POVZETEK

Umril je Jacques Berleur, inženir, filozof in teolog, ki je med prvimi opozoril na družbene in etične razsežnosti računalništva. To je raziskoval, o tem je pisal knjige, predvsem pa je organiziral strokovno javnost informatikov v okviru mednarodnih organizacij, še posebej IFIP in UNESCO. Posebej se je posvečal etičnim kodeksom v informatiki, ki so vse bolj potrebni, saj je stroka globoko vmešana v problematične pojave ogrožanja zasebnosti, nadzorovanja, širjenja laži in manipuliranja javnosti. S temi temami je bil Berleur osebno in s članki prisoten tudi v Sloveniji.

KLJUČNE BESEDE

Jacques Berleur, IFIP, družbena informatika, etični kodeksi

ABSTRACT

Engineer, philosopher and theologian Jacques Berleur has died. He was among the first to bring attention to the societal and ethical dimensions of computer science, which was the topic of his research and his books, but mostly he organised the professional public of IT specialists within international organisations, mainly IFIP and UNESCO. Berleur was especially dealing with ethical codes in information science, which are getting increasingly necessary as the IT profession is deeply involved in the problematic occurrences of privacy threats, surveillance, spreading lies and manipulation of the public. Through these topics, Berleur was also present in Slovenia, both in person and through his articles

KEYWORDS

Jacques Berleur, IFIP, social informatics, code of ethics

1 UVOD

Letošnja že štirinajsta mednarodna konferenca Human Choice and Computers (www.hcc14.net), ki so jo tokijski organizatorji zaradi COVID-19 odpovedali, bi se morala začeti s posvetilom aprila preminulemu Jacquesu Berleurju. On je namreč pred skoraj štiridesetimi leti v IFIP (Mednarodni zvezi za obdelavo informacij) spodbudil poglobljeno obravnavo razmerja med računalniško tehnologijo ter človekom oz. družbo. Potrebo po tem je sicer utemeljil že desetletje prej takratni predsednik IFIP Hans Zemanek (v rani mladosti Domžalčan), ki je na Svetovnem računalniškem kongresu leta 1971 v Ljubljani (!) uspel z ustanovitvijo Tehničnega komiteja 9, namenjenega obravnavanju »netehničnih« vidikov računalništva. Znotraj komiteja je Berleur leta 1977 sooblikoval delovno skupino (WG 9.2) »Družbena odgovornost in računalništvo«, ki jo je mnogo let tudi vodil. Kasneje pa je ustanovil še posebno interesno skupino (SIG 9.2.2) posvečeno »Etiki računalništva«. Njegova zamisel je tudi Namur Award, ki je namenjena raziskovalcem

razmerja med računalništvom in družbo in je že s prvo podelitvijo zgovorno demonstrirala svoje kriterije – prejel jo je Joseph Weizenbaum.

2 DRUŽBENA INFORMATIKA

Kdo je Jacques Berleur? Rojen v Namuru, kulturnem središču valonske Belgije, je diplomiral iz gradbeništva na Univerzi Louvain. Takoj za tem pa je v Fourviéru pri Lyonu vstopil v jezuitski red, doštudiral teologijo in filozofijo ter bil 1971. ordiniran za duhovnika. V tistem času je papež Pavel VI. objavil Apostolsko spodbudo, v kateri je opredeljen tudi odnos cerkve do nove informacijske tehnologije: »Cerkve bi se čutila krivo pred svojim Gospodom, če teh mogočnih sredstev, ki jih človeški razum vsak dan bolj spopolnjuje, ne bi izrabila« (Pavel VI., 1976). Vrnil se je v rojstni kraj in postal predavatelj meta-informatike, filozofije in religiozologije na Facultés Universitaires Notre Dame de la Paix (FUNDP), kjer je ostal do upokojitve leta 2003. Devet let je bil rektor in je v univerzitetnih krogih po svetu užival nesporen ugled (koordinator jezuitskih univerz), v domačem mestu pa veliko priljubljenost. S kolegom na univerzi Gérardom Fourezom, teoretičnim fizikom in matematikom, sicer pa prav tako jezuitom, sta osnovala raziskovalno področje »informatika in družba« in pred pol stoletja postavila malo univerzo Namur v središče obravnav etičnosti novih tehnologij. Razvila sta metodologijo za ocenjevanje tehnoloških inovacij in v tej luči opredelila izpostavljeno vlogo univerz, ki morajo po definiciji biti neodvisne (Berleur, Fourez, 1991).

V Sloveniji je bil Berleur nekajkrat in je poznal Goriško, Ljubljano, v Mariboru pa je bil celo večkrat in je prejemnik mestnega pečata. Pod njegovim mentorstvom smo leta 2006. v so-organizaciji IFIP/TC9 ter SDI in IZUM izvedli HCC7 iz serije svetovnih konferenc, ki velja za prelomno glede uveljavitve »družbene informatike« (Berleur, Nurminen, Impagliazzo, 2006). Potrjena je bila definicija Roba Klinga, preminulega med pripravami na konferenco, ki mu je bila nato tudi posvečena: »Družbena informatika je interdisciplinarni študij dizajniranja, uporabe in posledic informacijske tehnologije, upošteva njeno interakcijo z institucionalnim in kulturnim kontekstom« (Kling, 1999). Že pred konferenco smo objavljali Berleurjeve članke in intervjuje (Berleur, 2003, 2005). Sam sem ga prvič srečal na dunajski konferenci Knowright-95 (Pivec, 1995), ko me je prijazno nagovoril kot »nov obraz« in me za poldrugo desetletje angažiral kot predstavnika Slovenskega društva Informatika v TC9 ter v skupini za informacijsko etiko.

3 ETIČNI KODEKSI

Berleurjeva rdeča nit v IFIP so bili etični kodeksi računalništva (Berleur, 1996, 2004). V novi in naglo rastoči stroki, ki je posegla v vsa področja življenja, je bilo veliko nevarnosti za napačne presoje, a tudi za namerne manipulacije. Pravna regulacija ni dohitevala tehničnega razvoja in v takih

situacijah so odločilne moralne odločitve in etično vedenje samih raziskovalcev in razvijalcev. Družbeni razvoj vse bolj očitno poganjajo informacije na podoben način, kot ga je doslej poganjala nafta. Vemo, da je nafta tudi onesnaževala svet, tako v neposrednem kot v prenesenem pomenu. Se lahko to dogaja tudi z novim »energentom« – informacijami? V sedemdesetih je bilo to še hipotetično vprašanje, kar danes ni več: tudi uporaba informacij sproža vojne, povzroča neenakosti, omogoča velikanske goljufije, uničuje okolje, manipulira demokratične volitve, krati svobodo posameznikom in skupnostim itd.. Etični kodeksi niso celovita rešitev, vendar so pomembni, ker prebujajo moralno vest in legitimirajo razkrivanje »informatijskega zla«, npr. dejanja »žvižgačev«.

4 SKLEP

V družbi, gnani z informacijami, je ločevanje tehnološkega in družbenega razvoja nedopustno tveganje. Slavljene 3K – kompjuterizacija, kontrola, komunikacija – so proti pričakovanjem neznansko otežili humanistično držo, ker je v poplavi informacij težko obvarovati resnico, ki je osnova humanosti. Prevlada laži, čemur brez dvoma botruje informatijska tehnologija, je največja grožnja človeštvu. Kritično mišljenje še nikoli ni bilo v tako globoki krizi kot danes, v preizkusni fazi pa je že vmesnik za povezovanje dveh ali mnogih možganov, kar mora spodnesti naše sebstvo – kdo sploh smo (Hongladarom, 2015). Obramba zasebnosti je zato mnogo več kot le pravno vprašanje. Marvin Misky, sicer »oče« izraza umetna inteligenca, se je leta 1970 proslavil z napovedjo, da bo v treh do osmih naslednjih letih že na voljo računalnik s poprečno inteligenco človeka, ki bo znal brati in razumeti ter čutiti Shakespeara. Seveda doslej ni niti računalnika, ki bi prestal Turingov test »Igra imitacije« iz leta 1950 (Bordat, 2020), kaj šele, da bi zmoželi čutiti in fantazirati. Zgodilo pa se je nekaj drugega, kar je Berleura bolj skrbelo – ljudje so nehali brati in se navdihovati nad umetnostjo!

Ob Berleurjevi sedemdesetletnici so sodelavci v njegovem Namuru organizirali konferenco in mu posvetili publikacijo

(Goujon in drugi, 2007), ki jo je Penny Duquenoy sklenila z naslednjimi besedami: »To je testament o delovanju Jacquesa Berleura, ki zajema raznolike, poučne, prodorne in intelektualno spodbudne tekste, navezujoče se na njegovo delo in ugled. Prav nič presenetljivega ni v tem, ker je to najmanj, kar zasluži za njegovo neutrudno prizadevanje, pripadnost »stvari«, enkratnost, humor, toploto in ne nazadnje tudi gostoljubje, ki smo ga vedno deležni v njegovem Namuru. Hvala Jacques, vsem nam je veliko zadovoljstvo, da delamo s teboj«. Dodajam, da je nedvomno med tistimi, ki so tudi v Sloveniji spodbudili etično raziskovanje računalništva in informatike in je vredno, da se ga spominjamo.

REFERENCE

- [1] Berleur, J., Fourez, G. (1991) Méthodologie du Technology Assessment ESST – relations sciences – technologie – société . Namur: Centre de recherche information, droit et société, Université de Namur
- [2] Berleur, J., Brunstein, K. (ur.) (1996) Ethics of Computing: Codes, Soaces for Discussion and Law. London: Chapman&Hall
- [3] Berleur, J. (2003) Poklicna deontologija, samo-urejanje in etika v informatijski družbi. Organizacija znanja, 8 (4), 166-174
- [4] Berleur, J., Duquenoy, P., Holvast, J., Jones, M., Kimppa, K., Sizer, R., Wittehouse, D. (2004) Criteria and Procedures for Developing Codes of Ethics or of Conduct. Laxenburg: IFIP Press
- [5] Berleur, J. (2005) Usmeritve EU glede IKT: od informatijske družbe do eEvrope. Organizacija znanja, 10 (3), 130-146
- [6] Berleur, J., Nurminen, M., Impagliazzo, J. (2006) Social Informatics: An Information Society for All? (Proceedings of the Seventh International Conference Human Choice and Computers (HCC7), IFIP/TC9, Maribor, Sept. 21-23, 2006. Boston: Springer/IFIP
- [7] Bordat, J. (2020) Denken oder Rechnen? Die Tagespost, 12. junij 2020, str. 25
- [8] Goujon, P., Lavelle, S., Duquenoy, P., Kimppa, K., Laurent, V. (2007) The Information Society: Innovation, Legitimacy, Ethics and Democracy In Honor of Professor Jacques Berleur s.j. Boston: Springer/IFIP
- [9] Hongladarom, S. (2015) Brain-brain integration in 2035: metaphysical and ethical implication. Journal of Information, Communication and Ethics. 13 (3/4) 205-217 <http://dx.doi.org/10.1108/JICES-10-2014-0042>
- [10] Kling, Rob (1999) What is Social informatics and why does it matter? D-Lib Magazine, 5 (1) 1-22
- [11] Pavel VI. (1976) Apostolska spodbuda o evangelizaciji. Ljubljana: Družina
- [12] Pivec, F. (1995) Copyright v elektronski informatijski industriji. Razgledi 20 (1995), 18-19

ETIKA IN MEDIJI

Etika in mediji

Matjaž Gams
Institut "Jožef Stefan"
Jamova 39
1000 Ljubljana
Slovenija
Matjaz.gams@ijs.si

ABSTRACT

V prispevku je analizirana etika svetovnih in slovenskih medijev predvsem na konkretnem primeru pisanja o Melaniji Trump in požigu krščanskih cerkev. Vira za ameriške medije sta predvsem CNN in Fox, za Slovenijo pa večinski mediji. Če so pisanja objektivna v časopisih, ki se proglašajo za vsaj približno sredinska in objektivna, potem mora biti število negativnih in pozitivnih mnenj o posamezni temi uravnoteženo, hkrati pa se morajo pisanja o tej temi pojavljati proporcionalno pomembnosti tematike. Opažena razlika sproža razne možne interpretacije, po vsem sodeč pa gre za polarizacijo medijev in prehod iz medijev v propagandna glasila. Prodor ideologije v medije je očiten, razlaga razlogov je zapletena.

KEYWORDS / KLJUČNE BESEDE

Etika in mediji, Ethics and media

ABSTRACT

The article analyzes the ethics of the world and Slovenian media, especially on the concrete case of writing about Melania Trump and the burning of Christian churches. The source for the American media is mainly CNN in Fox, for Slovenia the majority media. If such writing is objective, then the number of negative and positive opinions on a particular topic should be balanced, and at the same time writing on this topic should appear relative to the importance of the topics. The observed difference triggers various possible interpretations, and apparently is a matter of polarization of the media and the transition from the media to the propaganda bulletins. The penetration of ideology into the media is obvious, hurting the democracy, while the explanation of the reasons is complicated.

1 UVOD

V tem prispevku se ukvarjamo z etiko [1][2] medijev v smislu, ali tisti mediji, ki zase trdijo, da so objektivni, tudi v resnici uravnoteženo, objektivno in korektno poročajo o ideoloških in politično vročih temah. Pregledali bomo nekaj konkretnih tem in analizirali poročanje predvsem v slovenskih medijih.

1.1. Anketa o medijih v ZDA

Po anketi Gallup/Knight poll v letu 2020 z naslovom "American Views 2020: Trust, Media and Democracy," [3], ki je zbrala ankete 20.000 Američanov (dosegljiva na [kf.org/usviews20](https://www.kf.org/usviews20)), so mnenja naslednja:

- *Mediji so ključni za dobro delovanje demokracije:* tako meni 84% Američanov; 49% pravi, da so mediji ključni in 35%, da so zelo pomembni.
- *Skoraj polovica vseh Američanov (49%) je v vprašalnikih označila, da so mediji zelo pristranski* (angleško: very biased). 56% Američanov ocenjuje, da so njihovi viri (tisti, ki jih uporabljajo) pristranski, 70% jih je zaskrbljenih zaradi tega. 8% jih meni, da skušajo mediji upravljati državo in so zato mediji postali škodljivi – to mnenje večinsko zastopajo republikanci, ki zastopajo desničarske poglede.
- *Američani večinsko menijo, da postajajo mediji propagandna glasila.* 74% jih meni, da pisanje medijev usmerjajo lastniki, 5% več kot leta 2017. Mnenja so, da so pristranska poročanja namenska, pri čemer jih 54% verjame, da prostrano prikazujejo dejstva, medtem ko jih 28% verjame, da si novinarji v celoti izmišljujejo lažne novice (angleško fake news).
- *Nezaupanje v medije je večje v desno usmerjenem delu populacije.* 75% republikansko usmerjenih ima negativno mnenje o vlogi medijev v ameriški družbi in 61% jih opravičuje napade na medije (predvsem s strani ameriškega predsednika). Nasprotno pa samo 22% demokratsko oziroma levo usmerjenih Američanov slabo misli o medijih in 70% jih pravi, da so napadi na medije neupravičeni.

Kot pravi Sam Gill, vodja anketiranja pri Knightu: "Večina Američanov je izgubila zaupanje v medije v smislu objektivnosti poročanja, kar je uničujoče za našo demokracijo."

1.2. Razširjanje mitov in neresnic

Nezaupanje v medije je povezano z nezaupanje celo v nesporna znanstvena dejstva, pojavlja se čedalje več posameznikov in združenj, ki zagovarjajo mite kot ploščato Zemljo, da Američani niso pristali na Luni, da kajenje ne škodi, da so koronavirus vpeljale multinacionalke z namenom cepljenja in čipiranja ljudskih mas, da cepljenje škodi – da je več mrtvih zaradi cepljenja kot zaradi bolezni (korekten opis je tule: https://en.wikipedia.org/wiki/Vaccine_hesitancy). Te trditve najdemo tako v svetovnih kot slovenskih analizah, z njimi se srečujemo v pogovoru s kolegi in znanci. Kako so take trditve našle pot med ljudi in se čedalje bolj razširjajo, je težko razložljivo, saj lahko vsakdo opazi, kako ladja začne izginjati iz vidnega polja, ko se oddalji po vodni površini, oz. vsakdo lahko poišče zgodovinske vire, kako je zaradi bolezni črnih koz umrlo 300-500 milijonov ljudi (https://en.wikipedia.org/wiki/Vaccine_hesitancy). Če bi slike

umrlih zaradi črnih koz postavili v vrsto, bi obkrožili naš planet. Šele s cepivi je človeštvo izkoreninilo bolezen leta 1979. Zato World Health Organisation anti-cepilce postavlja med 10 največjih zdravstvenih nevarnosti sedanjosti – z drugimi besedami: če bi te ideje našle pot do realizacije preko politikov, bi posredno povzročile milijone mrtvih vsako leto. Verjeti v ploščato zemljo najbrž ni pretirano škodljivo, vsaj neposredno, pomeni pa zanikanje osnovnega človeškega znanja in poneumljanje ljudi in eno izmed poslanstev avtorja je prenašati znanje v javnost [4][5]. Prenehanje cepljenja pa pomeni reda velikosti milijonov mrtvih vsako leto zaradi povečanega pojava nalezljivih bolezni.

V resnici znanost še naprej na večini področij dosega odlične rezultate, čeprav je tudi tu očiten prodor ideologije zlasti v raznovrstne družboslovne vede. V naravoslovju in inženirstvu pa je na osnovi anonimnega recenziranja vsaj v kvalitetnih revijah in na kvalitetnih konferencah praktično nemogoče objaviti ideološko obarvane polresnice ali neresnice. Zato je toliko pomembneje iz prave znanosti in izmed pravih znanstvenikov izločiti tiste, ki dajejo ideologiji prednost pred stroko.

Prodori v resno znanost so redki in kratkotrajni, zaskrbljuje pa prefinjenost in sofisticiranost tovrstnih podtikanj v zadnjem času, kar jasno kaže, da so tudi strokovnjaki postali žrtev ideologije. Recimo v najboljši medicinski reviji na svetu, The Lancet, so leta 2020 objavili prispevek, da so antimalarijska zdravila kot hydroxychloroquine škodljiva [6]. Povezava s politiko in ideologijo je v tem, da je ameriški predsednik Donald Trump po televiziji večkrat propagiral koristnost tega zdravila na osnovi preliminarnih francoskih študij [7], ki so bile objavljene z opozorilom, da gre za prve študije. Prispevek o škodljivosti hydroxychloroquine v Lancetu pa je namerna potvorba z ideološko motivacijo, saj poroča o izjemno velikem številu pacientov, nespornih rezultatih in ostalih pokazatelji obsežne študije. Ponaredek je tako kvaliteten, da recenzenti niso mogli opaziti goljufij, dokler ni po objavi prišlo do poglobljenih analiz podatkov in virov – recimo podjetje je imelo zaposlene, ki so med drugim delali v erotičnih storitvah, nekatere relacije so bile napačne, nihče ni imel informacij o testirancih z imenom in priimkom – kljub varovanju podatkov pa je potrebno včasih dopustiti možnost preverjanja.

Če smo prišli tako daleč, da potvarjajo celo najboljše znanstvene objave, če določeni načelno objektivni poklici izgubljajo verodostojnost in postajajo naklonjeni eni ali drugi politični opciji (celo nekateri znanstveniki objavljajo in celo nekateri sodniki sodijo po svojih ideoloških pogledih), potem so tovrstni pojavi v medijih najbrž pričakovani in toliko bolj pogosti.

2 MELANIJA TRUMP

V pobudi na Državnem svetu, da se postavi spomenik Melaniji Trump kot odgovor na požig njenega spomenika [5,8], je napisana naslednja vsebina: Donald John Trump je na volitvah 8. 11. 2016 postal 45. predsednik ZDA. Od 2005 je poročen z

Melanijo Knavs, s čimer je prvič v zgodovini prva dama ZDA postala Slovenka. Melanija Trump je tako po Louisi Adams, ženi predsednika Johna Quincyja Adamsa, šele druga prva dama, ki je rojena izven ZDA.¹

Vloga prve dame ni opisana v ameriški ustavi, je pa sestavni del predsednikovega kabineta že od ustanovitve ZDA leta 1776. Prva dama opravlja naloge, kot so: javna osebnost, predsedniška predstavnica, glas ženske populacije, upravnica Bele hiše, udeleženka volilnih kampanj, gostiteljica državnih srečanj in zagovornica družbeno najšibkejših.² Zanimivost funkcije je tudi ta, da si vsaka aktualna prva dama izbere področje, na katerem bo aktivno sodelovala in ki praviloma ni politično opredeljeno. Tudi aktualna prva dama se je podala po poti svojih predhodnic. Sodeluje v šestih dobrodelnih aktivnostih, je ambasadorica ameriškega Rdečega križa, podpira zdravo življenje in gibanje, recimo kolesarstvo, podpira ženske aktivnosti in sodeluje pri izboru Ženske leta v ZDA. Posebno pozornost namenja ameriškim veteranom z različnimi poškodbami, bori se tudi proti zlorabam otrok. Med drugim je zaslužna za nastanek pobude, ki je nastala v sklopu akcije oziroma iniciative »Be Best«, ki se osredotoča predvsem na nekaj ključnih problemov otrok, s ciljem, da se otrokom omogoči primerne pogoje za razvoj, se jih nauči pomena socialnega, čustvenega in fizičnega zdravja ter se jih spodbuja, da postanejo čim boljši ljudje. Iniciativa »Be Best« se osredotoča na tri glavne stebre: dobro počutje otrok, spletno varnost, ki vključuje boj proti zlorabam otrok po spletu, in škodljivo uporabo mamil in opioidov.³ Melanija Trump svojo pozornost in energijo usmerja v neideološke in nepolitične teme, predvsem si prizadeva za boljše odnose med ljudmi, za manj nasilja, manj zlorab, za zdravo življenje, za manj mamil in, kot omenjeno, predvsem za dobro šibkejših, kot so otroci.

Promocija domovine prve dame vsekakor pripomore k prepoznavnosti Republike Slovenije in lokalne skupnosti. Predvsem občina Sevnica kot kraj, kjer je bila Melanija Trump rojena in kjer je odrasčala, je prvi dami posvetila veliko pozornosti⁴. Aktualno promocijo prve dame je po naročilu ameriškega investitorja in umetnika apliciral tudi domačin, ki je leta 2019 v Rožnem, ki sicer sodi v občino Krško, v njeno čast iz kosa lesa izdelal leseno skulpturo v naravni velikosti. Na žalost pa je lesena skulptura zdržala le dobro leto, saj so jo v začetku julija 2020 neznani storilci zažgali in tako poškodovali, da jo je bilo treba odstraniti. Požig lesene skulpture so povzeli tako domači kot tuji mediji⁵, pri čemer je treba poudariti, da je uničevanje skulptur in kipov, ki je v zadnjem času prisotno tako v ZDA kot Evropi, sprto z normami visoke stopnje civiliziranosti in kulture.

Poleg dejstva, da je Melanija Trump med bolj znanimi Slovenkami vseh časov, je treba omeniti tudi, da nekateri svetovni in slovenski mediji o njej pogosto objavljajo kritične prispevke, ki bi se jih lahko interpretiralo kot ideološko-politične, lahko pa tudi kot diskriminacijo žensk ali seksizem, kar je nesprejemljivo. Zato bi z obuditvijo ideje o postavitvi njenega kipa jasno pokazali, da je slovenska družba civilizirana, kulturna, strpna, dobronamerna in da ceni dosežke sonarodnjakov, ne

¹ Louisa Adams je bila rojena 12. 2. 1775 v Londonu.

² Shah, S. First ladies in the press: analysis of New York Times coverage of Hillary Clinton, Laura Bush and Michelle Obama, 2015, str. 3 in 4.

³ Be Best, First Lady Melania Trump's Initiative, dostopno na URL: <https://www.whitehouse.gov/bebest/>, 4. 8. 2020

⁴ Več o promociji Melanije Trump in občine Sevnica dostopno na URL: <https://www.delo.si/nedelo/torta-melanija-in-predsedniski-hamburger->

[predstavljata-sevnico-svetu.html](https://www.delo.si/nedelo/torta-melanija-in-predsedniski-hamburger-) in <https://www.delo.si/novice/slovenija/ko-prva-dama-zda-postane-pravi-posel-tudi-ali-predvsem-za-sevnico-73955.html>, 27. 7. 2020.

⁵ Požig lesene skulpture Melanije so povzeli vsi večji svetovni mediji kot so: NYTimes, CNN, BBC, TheGuardian, Reuters.

glede na področje njihovega delovanja. Ustrezno priznanje za njihove dosežke je treba izkazati tako športnikom, kulturnikom, znanstvenikom, politikom in drugim, ki širijo prepoznavnost Slovenije v svetu. Ni namreč vseeno, ali živimo v državi, v kateri se spodbuja prijaznost, pozitivno miselnost in dobrososedske odnose, ali pa v državi, v kateri se širita sovraštvo in nestrpnost.

Kaj pa o Melaniji Trump pišejo mediji? Na vprašanje v Googlu (Melanija Trump Fox News) najdemo 46.900.000 zadetkov, na (Melanija Trump CNN News) pa 14.900.000. Velika večina prispevkov v CNN ima tako ali drugačno negativno konotacijo, pogosto vezano na njenega moža Donalda Trumpa. Večina prispevkov v Fox Newsu pa – nasprotno – zagovarja Melanijo in predvsem njenega moža. Pogosto so poročanja obeh relativno objektivna in se prava razlika pokaže šele v poročanju o prejšnji prvi dami Michelle Obama. Melanija se za razliko od Michelle politično ne izpostavlja in se skuša ukvarjati z bolj življenjskimi vprašanji kot izboljšava izobraževanja otrok in za pravice žensk. Bolj kot pri Michelle Obama pri pisanju o Melaniji pogosto najdemo stavke o Donaldu Trumpu, ki so pozitivni ali negativni glede na en ali drug vir objave, čeprav je Melanija politično distancirana, kar je je težko razumljivo - kot da prihaja do izjemne polarizacije medijev pri opisu tudi nepolitičnih tem. Razlika je opazna pri pisanju o obeh damah o oblekah, posamezni kretnji, kako je ali ni dala roko predsedniku, itd. Preneseno (skoraj prepisano) vsebino pogosto opazimo v slovenskih medijih, enako kritično do Melanije.

Slovenske novice, na primer, so 16. avgusta objavile »Zasačena Melania: Donalda hladno odrinila in nadaljevala sama«. Večer 16. junija 2020 piše: »Ne shajata dobro: Poznavalka razkriva, kako se posmehljivo za hrbtom kličeta Melania in Ivanka Trump«. Siol 8.11.2016 objavi: »Melania Trump je znanilka temnih časov za zahodne vrednote«. Primerjava objav z Michelle Obama in Barrack Obama ne vrne negativnih relacij v tovrstnem slogu. Nekatere objave o Melaniji so pripeljale celo do tožb v Sloveniji in po svetu, sodišča so ji dosodila nekaj odškodnin.

3 POŽIGI CERKVA

Narejena je bila analiza prvih 100 zadetkov na vprašanje v Googlu: »Požigi krščanskih cerkev«. O tej tematiki pišejo: Domovina, manj znan medij izrazite desne usmeritve: 15.7.2020: »Požigi cerkva so se iz Francije preselili v ZDA, a osrednji mediji o njih molčijo. V soboto je v zvezni državi Florida moški zapeljal z avtomobilom v notranjost cerkve in polil bencin, nato pa cerkev požgal. Osumljenec je nato iz kraja prizorišča zbežal, a so ga policisti prejeli in pridržali. To pa ni bil edini požar v cerkvah v Ameriki v preteklem vikendu. Preiskovalci preiskujejo še dva primera požiga cerkva. V sumljivih okoliščinah je zgorela 217 let stara katoliška cerkev sv. Gabriela v nadškofiji Los Angelesu in binkoštna cerkev v Limestoneu, Alabama.«

Desno usmerjena Demokracija piše: »V Franciji so v povprečju dnevno napadene tri cerkve, ponedeljek, 15 april 2019. Kaj se je spremenilo v Franciji v zadnjih nekaj letih, da je do tega prišlo? Bi bil to lahko uvoz velikega števila ljudi, ki menijo, da smo kristjani med »najbolj zlobnimi bitji, kar jih obstaja« (Koran 98:6)? Ali pa je na to pomisliti preveč »islamofobno«?

Versko usmerjeni časopis Družina navede: »Deset tisoč beguncev po požigu krščanskih cerkev, 25. 3. 2011, Islamski skrajneži so v jugozahodni Etiopiji požgali devetinšestdeset

protestantskih cerkva, od tega jih je bilo šestinštirideset binkoštnih. Nasilje se je pričelo v mestu Asendabo, potem ko so se razširile govorice, da so v eni izmed cerkva v straniščno školjko odplaknili izvod Korana. Pripadniki islamskih skrajnežev so požgali tudi trideset domov, šolo in sirotišnico. Po navedbah človekoljubne organizacije 'International Christian Concern' (Mednarodna skrb za kristjane), ki pomaga žrtvam pregona, se je število kristjanov, ki so v zadnjih dneh zapustili svoje domove, povzpelo že na deset tisoč.«

Podobno poroča Nova24 in novice.najdi.si.

V medijih kot Delo, Časnik, Mladina, TV hišah RTV SLO ali POP TV in drugih iskanje ne vrne vsebinsko podobnega zadetka, vsaj preko Googla ne v prvih 100 zadetkih. Najde se sem in tja kakšen kratek prispevek o notredamski katedrali. Tudi v desnosredinskih medijih kot Slovincu ne najdemo obsežnih prispevkov na to temo, so le krajši kritični prispevku o uničevanju avtomobilov itd. muslimanov.

Požigi cerkva v Franciji so že pripeljali do evropskega predloga: »Predlog resolucije Evropskega parlamenta o požigih in uničevanju cerkva v Franciji, Evropski parlament, ...

A. ker so cerkve v Franciji cilj vse pogostejših napadov, požigov in uničevanja;

B. ker se francoska vlada ne odziva na to drastično stopnjevanje napadov na verske objekte;

C. ker ti napadi pomenijo resno kršitev individualnih in kolektivnih pravic državljanov krščanske veroizpovedi;

1. poziva Evropsko komisijo, naj francosko vlado opomni na njene obveznosti do državljanov krščanske veroizpovedi, v skladu s katerimi mora zagotovi varnost in zaščito verskih objektov pred barbarskimi in obskurantskimi napadi.«, zato je toliko bolj nenavadno da objektivni večinski mediji o tem ne poročajo (ali pa poročajo tako, da iskanje preko Googla ne uspe).

Sporno je tudi požiganje križa v Strunjanu, ki se je zgodilo dvakrat: leta 2002 in leta 2013. Beli križ v ognju simbolno sicer spominja na KKK, rasistično organizacijo belcev oziroma tistih, ki so prepričani v superiornost belcev nad črnici. Ker pa so avtorji to izvedli kot umetniški dogodek, ni bilo kazenskih obsodb, čeprav je nastala tudi manjša umazanost križa. Ob obeh dogodkih pa je prišlo do polarizacije mnenj v javnosti in medijih – ali je to umetnostni dogodek ali pa gre za napade na verske simbole in spodbujanje sovraštva. Med mediji se je pojavila podobna porazdelitev kot pri pisanju o požigih – od odločne obsodbe do pravice svobodnega kulturniškega delovanja.

4 LAŽNE NOVICE

Izraz »lažne novice« je populariziral šele Donald Trump med volilno kampanjo pred štirimi leti. Tu navajamo opis iz angleške Wikipedije:

»Fake news, also known as junk news, pseudo-news, alternative facts, false news or hoax news,[1][2] is a form of news consisting of deliberate disinformation or hoaxes spread via traditional news media (print and broadcast) or online social media.[3][4] Digital news has brought back and increased the usage of fake news, or yellow journalism.[5] The news is then often reverberated as misinformation in social media but occasionally finds its way to the mainstream media as well.[6]

Fake news is written and published usually with the intent to mislead in order to damage an agency, entity, or person, and/or gain financially or politically,[7][8][9] often using sensationalist,

dishonest, or outright fabricated headlines to increase readership. Similarly, clickbait stories and headlines earn advertising revenue from this activity.[7]

The relevance of fake news has increased in post-truth politics. For media outlets, the ability to attract viewers to their websites is necessary to generate online advertising revenue. Publishing a story with false content that attracts users benefits advertisers and improves ratings. Easy access to online advertisement revenue, increased political polarization and the popularity of social media, primarily the Facebook News Feed,[3] have all been implicated in the spread of fake news,[7][10] which competes with legitimate news stories. Hostile government actors have also been implicated in generating and propagating fake news, particularly during elections.[11][12]

Confirmation bias and social media algorithms like those used on Facebook and Twitter further advance the spread of fake news. Modern impact is felt for example in vaccine hesitancy.[13] Fake news undermines serious media coverage and makes it more difficult for journalists to cover significant news stories.[14] An analysis by BuzzFeed found that the top 20 fake news stories about the 2016 U.S. presidential election received more engagement on Facebook than the top 20 election stories from 19 major media outlets.[15] Anonymously-hosted fake news websites[3] lacking known publishers have also been criticized, because they make it difficult to prosecute sources of fake news for libel.[16] The term "lying press"[17][18] is at times used to cast doubt upon legitimate news from an opposing political standpoint."

Pojav lažnih novic in ameriška kampanja sovpadata s povečano polarizacijo ameriških in posledično svetovnih in slovenskih medijev. Kar je pred leti še veljalo za neetično oz. v nasprotju z novinarskim kodeksom, je sedaj postalo nekaj normalnega – zavajati bralce, manipulirati z informacijami, uveljavljati medijsko propaganda tipa diktatorskih, nedemokratičnih režimov.

5 DISKUSIJA IN ZAKLJUČEK

Pojav polarizacije medijev se odraža tudi v spletnih aplikacijah, pa naj bo to Facebook ali Twitter. Po drugi strani pa prevelika svoboda spletnih medijev sama od sebe omogoči negativne pojave spletnih množic: anonimni posamezniki se izživljajo in ščuvajo k nasilju. Ko so spletni velikani to opazili, so začeli omejevati nasilne in sovražne izjave, video in audio posnetke ali lažne novice v smislu ploščate Zemlje in anticepilcev. Pri tem so pogosto uporabljali metode umetne inteligence, ki so bile načeloma izredno uspešne. Nekaj čudnih pojavov, kotčasna izločitev agadmatorja, je le stranski oziroma občasni problemček. Agadmator, oziroma Antonio Radić, hrvaški šahovski igralec in "YouTuber" ima od avgusta 2020 najpopularnejši šahovski kanal s 750.000 člani. Ko pa je nekega dne rekel, da beli pogosto premaga črnega, so ga za cel dan izločili kot vir sovražnega govora.

Na primeru pisanja o Melaniji Trump in požigih cerkva v Franciji smo pokazali, da nekateri mediji o tem poročajo, drugi pa praktično nič. Podobno se je pokazalo, a na drugi strani, ko smo analizirali npr. pisanje o migrantih, recimo o policijskem nasilju nad njimi, o množicah mrtvih migrantov pri prečkanju Sredozemskega morja ali o človekoljubnih akcijah migrantov. Te

analize jasno kažejo, da so mediji v Sloveniji močno polarizirani in da se postavljata dve etični vprašanji:

Ali ni neetično biti tiho oz. ne obsoditi nekaterih nespornih zadev kot je nasilje ali požig umetniške stvaritve?

Ali ni neetično proglašati se za objektivni medij in ne poročati nič o levih ali desnih zadevah (pri čemer se je potrebno zavedati, da za deklarirano usmerjene medije ni neetično poročati samo svoj zorni kot - etični problem je trditi, da si objektivni in navijati za eno stran)?

Verjetno je poglobitni razlog za polarizacijo medijev polarizacija družbe, agresivna ideologizacija in politizacija zahodne civilizacije. Možno pa je tudi drugače: da so mediji povzročili polarizacijo družbe in da zavajajo pri trditvah o svoji objektivnosti, ko se hkrati spreminjajo v politična ali ideološka glasila. Analiza nasilja v ameriški družbi in medijev je že taka: kadar je množica ene strani napadala in požigala, so jo napadali predvsem mediji in politiki druge strani in obratno. Verjetno pa gre za obojestransko relacijo in je povezana s pojavom prevelikega kapitalskega kopičenja v elitah bogatašev in ljudskih množicah, odrinjenih in zmanipuliranih s strani medijev v lasti kapitalistov elit.

REFERENCES

- [1] ACM Code of Ethics and Professional Conduct, <https://www.acm.org/code-of-ethics>
- [2] Embedded EthiCS, Integrating Ethics Broadly Across CS Education. (2019), CACM, vol. 26, No. 8.
- [3] Gallup/Knight poll 2020, <https://knightfoundation.org/press/releases/gallup-knight-poll-americans-concerns-about-media-bias-deepen-even-as-they-see-it-as-vital-for-democracy/>
- [4] Državni svet, posveti, <http://www.ds-rs.si/?q=posveti-konferenca-predavanja>.
- [5] Gams, M. Državni svet, blog, <https://dis.ijs.si/ds/>
- [6] Science 2020 <https://www.sciencemag.org/news/2020/06/mysterious-company-s-coronavirus-papers-top-medical-journals-may-be-unraveling>
- [7] Travel Medicine and Infectious Disease Early treatment of COVID-19 patients with hydroxychloroquine and azithromycin: A retrospective analysis of 1061 cases in Marseille, France 32. seja Državnega sveta Republike Slovenije, <http://www.ds-rs.si/?q=dogodki/32-seja-drzavnega-sveta-republike-slovenije>
- [8]

Prispevek vernikov za bolj etično slovensko družbo

The Contribution of the Faithful for a more Ethical Slovenian Society

dr. Mari Jože Osredkar
Univerza v Ljubljani - Teološka
fakulteta
Poljanska 4, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Tel: +386 1 434 58 46; fax: +386
1 43458 54
mari.osredkar.ofm@siol.net

POVZETEK

Sociologi religije predlagajo, da v sekularni državi učitelji v javnih šolah ne bi smeli izražati svoje vere. Postavili smo tezo, da prepoved izražanja krščanske vere vodi v ne etično obnašanje. Nasprotno pa izražanje vere, ki sledi evangeljskemu nauku, vodi v bolj etično družbo. Predstavili smo idejo sekularne države, izpostavili razliko med vero in religijo in končno pokazali pomen izražanja vere.

KLJUČNE BESEDE

Sekularna država, javna šola, verska praksa, religija, etika.

ABSTRACT

Sociologists of religion suggest that in a secular state, religion should not be professed in public schools by teachers. We put forward the thesis that banning the profession of the Christian faith leads to unethical behavior. Conversely, the profession of faith that follows Gospel teaching leads to a more ethical society. We presented the idea of a secular state, highlighted the difference between faith and religion, and finally showed the importance of expressions of faith.

KEYWORDS

Secular state, public school, religious practice, religion, ethics.

1 UVOD

V reviji CEPS Journal, št. 4/2019, ki izhaja na Pedagoški fakulteti Univerze v Ljubljani, je profesor dr. Aleš Črnič publiciral članek *Religion, education, and the Challenges of Contemporary Societies*. V njem se je osredotočil na mesto in vlogo religije v javni šoli v Evropi in v Republiki Sloveniji. To je tema, s katero se profesor Črnič ukvarja pri svojem raziskovalnem delu že dve desetletji. Z dr. Marjanom Smrketom in dr. Zdenkom Kodeljo je leta 2010 pripravil tudi *Strokovna izhodišča za razpravo o določitvi odnosa med javno šolo in religijo*. Rdeča nit njegovih pisanj o tej temi je prepričanje, da izražanje vere in verski simboli v javnih državnih izobraževalnih ustanovah ne morejo biti dovoljeni. Po njegovem mnenju dijaki in študentje sicer lahko izražajo vero z nošenjem verskih simbolov. Nasprotno pa profesorji ne smejo na viden način

izražati svoje pripadnosti religiji ali verski skupnosti. Strokovna izhodišča pravijo, da učiteljica ne sme v šoli nositi islamske naglavne rute, profesor pa ne sme biti oblečen v redovno oblačilo. Po mnenju prof. Črnič, naj bi bila znamenja verske pripadnosti v javni šoli dovoljena le izjemoma kot demonstracijsko gradivo v pedagoškem procesu. Črnič se sklicuje na razsodbo Evropskega sodišča za človekove pravice, ki je odločilo, da je prisotnost križa na stenah učilnic v italijanskih javnih šolah kršitev dveh človekovih pravic: pravice staršev, da vzgajajo otroke v skladu s svojim religioznim ali filozofskim prepričanjem, in pravice učencev do verske svobode.⁽¹⁾ Profesorja Črnič cenimo kot znanstvenika in kolega, in ravno zato se nam zdi vredno in primerno, da njegovo pozicijo vzamemo za izhodišče našega razmišljanja, kako lahko kristjani prispevajo za bolj etično družbo v Republiki Sloveniji. Ne bomo se zaustavljali ob podrobnostih Črničevih člankov in ob predlogih za slovensko zakonodajo. Na temelju dejstva, da je možno prepovedati izražanje vere, postavljamo tezo, da prepoved izražanja krščanske vere, na splošno, vodi v manj etično obnašanje. Nasprotno pa spodbujanje izražanja vere, ki sledi evangeljskemu nauku, vodi v bolj etično družbo. Postavljamo dve vprašanji, ki izhajata iz problema prepovedi izražanja vere. Ali je taka prepoved pametna? Drugo vprašanje pa je bolj praktično: Ali je vernikom sploh možno preprečiti izražanje vere? Najprej bomo predstavili idejo sekularne države, ki se je razvila v evropskem kulturnem prostoru. Da bomo lahko v nadaljevanju razumljivo predstavili svojo trditev in odgovorili na vprašanji, pa bomo izpostavili tudi razliko med vero in religijo in končno pokazali pomen izražanja vere v vernikovem življenju.

2 IZRIVANJE RELIGIJE IZ JAVNEGA ŽIVLJENJA

Zagovorniki ideje o prepovedi izražanja vere v slovenskih javnih šolah poudarjajo, da je Slovenija sekularna država. Zaustavimo se nekoliko pri tej opredelitvi. Sociologi religije uporabljajo tri izraze, ki so si zelo podobni: sekularnost, sekularizem in sekularizacija. Že na prvi pogled ugotovimo, da vsi trije izrazi izhajajo iz iste latinske besede *saecularis*, kar pomeni posvetno. V krščanski terminologiji si stojita sproti dve področji. Prvo zaobsega vse kar prihaja od Boga, torej Božje; kar je Bogu

posvečeno je sveto. Na drugi strani pa imamo to, kar prihaja od človeka; to je človeško ali posvetno. Iz omenjene latinske besede se je razvila beseda *saecularisatio*.

V evropskem srednjem veku si je Cerkev podredila politično oblast. S tem ni imela avtoritete samo na področju svetega, temveč tudi na področju posvetnega. Razum je bil podrejen veri oz. Božjemu razodetju; civilni vladarji pa so se morali podrediti cerkveni oblasti. Popolno oblast rimskega papeža je najprej začel spodnašati protestantizem, ki je z »zahodnim razkolom« zrelativiziral katoliški nauk, dokončno pa jo je spodneslo francosko razsvetljenstvo, ki je razum osvobodilo izpod vere. Razsvetljenci so zahtevali laizacijo šolstva in poučevanje znanja, ki temelji na razumu, neodvisno od Božjih resnic.(2) Francoska revolucija je z nacionalizacijo cerkvenih posestev pokazala, da Cerkev ni več gospodar v državi, ki so jo nekdanje imenovali »prva hčerka Cerkev«. Kasnejše revolucije v Evropi, dokončno pa revolucija leta 1848 je na simbolen način povedala, da je Cerkev ovira družbenemu razvoju v Evropi. V tem času se je že uporabljal izraz sekularizacija in sicer v povezavi s cerkvenim posestvom, ki je prehajalo v državno oskrbo. Tu ni šlo le za posestva, temveč za politično oblast, šolstvo, bolnišnice in gospodarstvo. V bistvu gre za »osamosvojitve dejavnosti, ki so v preteklosti bile pod nadzorom Cerkev«. (3) V tem smislu tudi danes besedo sekularizacija opredeljujemo kot »preobrazbo cerkvenega v posvetno« (4), tudi kadar gre za »odvzem ali prevzem cerkvenih posesti s strani države«(5). Profesor Kerševan proces sekularizacije deli na tri nivoje: zmanjševanje religijskega vpliva na javno družbeno življenje, zmanjševanja vpliva religijske ustanove na njene pripadnike in zavračanje verskih nauk (6). Pri sociologu Bergerju pa najdemo razlikovanje med sekularizacijo na ravni družbe in na ravni posameznika (7). Na ravni družbe se sekularizacija dogaja, ko se dejavnost cerkvenih institucij umika ali izriva iz javnega življenja. Na ravni posameznika pa se sekularizacija dogaja, ko vernik več ne sledi v polnosti navodilom religijske ustanove. Preprosto povedano, ko na področju vere in morale sam izbira, kaj bo sprejel in kaj ne. Predvsem, ko vernik vero izraža zgolj v zasebnem življenju, ne pa v javnosti.

Skratka, sekularizacija je dolgotrajen proces izginjanja vpliva religije iz javnega življenja. V času komunistične Jugoslavije je bila moderno reči, da je partija cerkveni vpliv omejila na zakristijo. Država, ki je vpliv religijske ustanove na javno življenje zmanjšala na najnižjo možno mero, se torej imenuje sekularna država. V Evropi se kot sopomenka sekularnosti uporablja tudi izraz laičnost. Sekularna država je laična država. V novejši evropski zgodovini sta proces sekularizacije pospešila komunizem in liberalizem. Prvi v vzhodni, drugi v zahodni Evropi. Vendar je pomembno poudariti, da je bil komunizem antireligiozen, ki je želel uničiti religijo. Če je sekularizacija proces izrivanja religioznega iz javnega življenja, potem je sekularnost stanje, v katerem posvetna oblast ne vpliva na cerkveno, ta pa ne na posvetno. Danes sekularnost izraža ločenost posvetnosti od religioznosti, ki jo izraža načelo »ločenosti Cerkev od države!«(8) Katoliška Cerkev je sprejela dejstvo, da nima oblasti na družbeno političnem področju. Javno življenje usmerja posvetna država.

Ideologija, ki zagovarja proces sekularizacije, se imenuje sekularizem. Ta ideologija »desakralizira moralo in vrednote ter osvobojenega od kakršnihkoli absolutnih resnic ustvari nov, od človeka ustvarjen sistem vrednot«(9). Liberalni sekularizem

zagovarja svobodo govora, vesti in tudi svobodo na področju religije. Nihče ne more nikogar prisiliti v verovanje, kakor tudi nihče ne sme nikomur omejevati svobodo izpovedovanja vere. Tako imenovano versko svobodo je sprejela tudi katoliška Cerkev v svoj nauk na Drugem vatikanskem vesoljnem cerkvenem zboru. (10) Liberalni sekularizem je v 20. stoletju dosegel umik Cerkev v zasebno sfero in ji onemogočil vpliv na javno (posvetno) življenje. (11) Bistvo liberalnega sekularizma ni uničenje religije, temveč zahteva, naj se Cerkev umakne iz javnega življenja in se ukvarja z duhovnostjo. Tamimi je celo zapisal, da je liberalni sekularizem religijo pustil prepuščeno samo sebi, »naj uspe ali propade!« (12). Po tem načelu se sekularne države niso več zanimale za religijo in so religijskim ustanovam pustile popolnoma proste roke pri njihovem delovanju znotraj njihovih ustanov. Lahko rečemo »sekularnost« v polnem pomenu besede.

To je veljalo do preloma tisočletja. Takrat pa je zahodni svet izkusil islamski ekstremizem, ki je upravičenost načela sekularnosti postavil pod vprašaj. Država se je začela močno zanimati za delovanje religijske skupnosti. Predvsem za delovanje islamskih skupnosti v Evropi. To pomeni konec sekularne države oz. prehod v post sekularnost. Vredno je omeniti, da je liberalni sekularizem naredil napako, ker je duhovnost, na kar je omejil delovanje religije, razumel le kot pobožne molitve vernikov. Ampak življenje po veri obsega mnogo, mnogo več kot zgolj recitiranje molitev.

3 VERA IN RELIGIJA

V slovenskem akademskem prostoru so po uvedbi komunistično ateističnega političnega sistema vprašanja verske problematike popolnoma izločili iz univerzitetnega izobraževalnega programa. Tekom let pa je, tako političnim voditeljem, kakor tudi odgovornim na univerzi, postalo jasno, da je religija dejstvo, ki ga znanost ne more zanemarjati. Ljubljanska univerza se je zato začela resno znanstveno ukvarjati z religijo. Toda zgolj z sociološkega stališča. Sociolog govori o tem, kar vidi. Prešteli so verske skupnosti v državi, ugotavljali, koliko ljudi obiskuje verske obrede ter pripravili navodila za vzgojo »državnih kadrov«, kjer je bilo izpostavljeno, da je religija znamenje zaostalosti oz. da se resen znanstvenik z Bogom ne ukvarja. Napovedali so, da bo religija popolnoma izginila, ko bo znanost napredovala. Sociološka znanost se namreč lahko ukvarja z dejstvi, ki jih lahko vidi, prešteje, primerja oz. količinsko ovrednoti. Ta metodologija pa ne opazi bistva religioznega dogajanja. To pa je vera. Religije ne bi bilo brez vere. Kjer pa je vera, se pa nujno pojavi tudi religija. Skratka, sociolog religije, ki nima izkustva vere, zato religije v polnosti niti ne more razumeti. Ateistični opazovalec religije namreč ne opazi vere. Ta mu je nedostopna, ker nima izkustva o njej. Če hočemo razumeti religijo v polnosti, moramo stopiti na področje teologije. Teolog pa izhaja iz svojega izkustva verovanja in religijo lahko razume v veliki večji meri od ateističnega sociologa. Vsekakor je danes popolnoma evidentno, da velika večina ljudi veruje.

4 DEJSTVO VEROVANJA

Po podatkih, ki jih najdemo v Britanski enciklopediji, približno 85 % danes živeče človeške populacije pripada različnim religijam oz. verskim skupnostim.(13) Tudi v preteklosti ni bilo bistveno drugače. Morda je bil odstotek vernih še celo nekoliko večji. Tu ne gre za zanemarljive številke. Po podatkih

statističnega urada Slovenije je leta 2002 tudi Slovenija kazala podobno podobo vernosti: nekaj čez 70 % Slovencev veruje in pripada verskim skupnostim (14). Zakaj človek veruje?

5 RAZLOGI ZA VEROVANJE

Znanost je o verovanju v zadnjem desetletju odkrila marsikaj novega. Najpomembnejše novejšo spoznanje o veri je, da imajo ljudje (tudi ateisti) del možganov vnaprej specializiranih za verovanje oz. za vero in da imajo postopki verovanja svojo kemijo, svoje kemično-biološke procese (15). Od tod sledi kar nekaj zanimivih izpeljav in analiz. Danes na splošno velja, da so določeni deli možganov vnaprej pripravljene za svojo funkcijo, recimo za vid ali govor. Ljudje nismo nepopisan list, ki ga v celoti oblikuje okolje. Seveda je končno oblikovanje človeka in njegovih možganov skupek prirojenih in pridobljenih lastnosti, vendar zadnja desetletja poudarjajo pomen genetike in predispozicij človeških možganov. Dr. Noam Chomsky, ameriški znanstvenik, je med prvimi, sicer na področju lingvistike, to tezo postavil na abstraktnem nivoju na osnovi eksperimentov. 29. marca 2005 so mu celo podelili častni doktorat ljubljanske univerze.

Ker so sposobnosti možganov ključnega pomena za uspeh človeštva in ker je del možganov specializiran za vero in ne za, recimo, še boljše matematiko, je verovanje očitno ena ključnih lastnosti za evolucijski uspeh ljudi. Zamislimo si dve ljudstvi iz preteklosti. Eno verno in eno neverno. Izkazalo se je, da je evolucija za zmagovalca izbrala verno ljudstvo. Pri tem je potrebno upoštevati, da možgani porabijo približno 20 % energije, torej je verujoči del možganov velika dodatna obremenitev. Pa se je dodatni vložek očitno izplačal. Rečemo lahko torej, da je trditev o koristnosti verovanja zgodovinsko in evolucijsko dejstvo (16).

Mi pa postavljamo tezo, da človek veruje, ker je bitje odnosov, torej zato, ker je povezan z drugimi. To je najgloblji in prvi razlog človekovega verovanja. Moderna teologija nas uči, da je vera predvsem človekov odnos s presežnim; z vsem, kar naravo presega. S tujko to imenujemo transcendenca. Prvo človekovo izkustvo transcendence pa je odnos z drugim, s slehernim drugim, ki ga v življenju sreča. In prav v tem vsakdanjem odnosu se človek sreča in se srečuje z nekom, ki ga presega. Človek je namreč bitje, ki se v odnosu do drugega ne zadovolji s čutno predstavo (vizualno sliko, glasom, tipom) drugega, temveč v bližnjem išče in spozna, čeprav se zdi, da je človeka že našel in spoznal. Kaj človek prepozna v človeku? Pravzaprav čuti, da se v odnosu do drugega ne more omejiti le na to, kar vidi, sliši ali otipuje, temveč se v drugem skriva nekaj, kar je veliko več kot zgolj »neko telo« ali zgolj neka »duša«. Verjame, da bo to »nekaj več« v drugem našel in se zato pri svojem iskanju nikoli ne zaustavi. Ker spozna, da drugega ne more nikoli v polnosti razumeti, zaobjeti in nikdar posedovati, verjame (nima pa dokazov, da bi to vedel), da v drugem obstaja nek popolnoma Drugi, ki je nedoumljiv. In ker je tako drugačen, ga zapiše z veliko začetnico. Sluti, čuti, izkuša in veruje, da je drugi le podoba nekoga, ki ga išče.

Vera je človekova sposobnost, da v odsotnosti neke osebe prepozna tudi njeno prisotnost. Kljub temu, da Boga ne vidi, prepozna njegovo prisotnost; v odsotnosti osebe, katero telo so pokopali na pokopališču, pa prepozna prisotnost te osebe. To prepoznavanje izraža tako, da osebo nagovarja. V religiji to

nagovarjanje odsotnih oseb, ki jih vernik kliče s »ti«, imenujemo molitev. Ampak molitev še zdaleč ni edini izraz vere.

6 IZRAŽANJE VERE OHRANJA VERO IN SPODBUJA ETIČNO DRŽO

Znamenje vernosti je v bistvu izpolnjevanje Božjega razodetja, oz. nauka, ki ga je verska ustanova svojim članom zapovedala. V religiji je nekaj bistvenega in nespremenljivega, veliko pa je le obrobnega, torej v pomoč, da se bistvo ohranja. In ta pomoč se, glede na potrebe, iz obdobja v obdobje spreminja. V krščanskem življenju je Božje razodetje nespremenljivo, to je ustava Katoliške cerkve. Sem lahko prištejemo Božje zapovedi: Ne laži, ne kradi, ne ubijaj... Kako se bo vernikovo življenje po evangeliju izražalo v posameznih zgodovinskih obdobjih, pa urejajo odloki, zakonodaja posameznih koncilov, glede na okoliščine in potrebe. Ker je interes Cerkve, da njeni člani ohranjajo vero, Katoliška cerkev v cerkvenih zapovedih svojim vernikom določa versko prakso, ki jo lahko imenujemo institucionalna, npr.: »Bodi ob nedeljah in zapovedanih praznikih pri sveti maši, pōsti se zapovedane postne dni, spovej se svojih grehov vsaj enkrat v letu in vsaj v velikonočnem času pojdi k obhajilu, sklepaj zakon po cerkvenih določbah ...« Cerkveno učiteljstvo vernikom določa, kako naj izražajo svojo vero in jim s tem pomaga in daje oporo za ohranjanje in krepitev njihove osebne vere. Če pa Cerkev spozna, da se je življenje spremenilo, se morajo spremeniti tudi cerkvena navodila. Pri religijskem dogajanju lahko versko prakso in obrede primerjamo s posodo, ki ohranja vsebino - vero. V zgodovini se je posoda že velikokrat zamenjala in se še bo zaradi cilja, da se vera ohranja neokrnjena. Skratka, verovati pomeni vero izražati tako, kakor zapoveduje verski nauk oz. Božje razodetje.

Vera pa ni izbirna dejavnost ali človekov hobby, s katerim bi se ukvarjal zaradi obilice prostega časa. Vera je odnos, v katerem se je človek znašel oz. mu je bil podarjen. Na popolnoma enak način, kakor se je človek znašel v življenju, ki mu je bilo podarjeno in ga želi ohranjati in podaljšati, tako vernik želi ohranjati vero. To pa lahko stori le tako, da vero izraža! Verniki prepoznajo v zapovedih in prepovedih absolutno avtoriteto oz. absolutno resnico, ki jim omogoča ohranjanje vere.

Izražanje vere je vedno tuzemsko, konkretno; to so dejanja vsakdanjega življenja. Zato so vse religije tuzemeljske in potrebujejo nek zemeljski ustroj. Ni nekega abstraktnega komuniciranja z Bogom, ampak je le pogovor s simboli, podobami in besedami. Za vernika je izražanje vere nekaj podobnega kakor je dihanje za človeško telo. Če preneha dihati, se konča telesno življenje. Tako tudi človek preneha biti vernik, ko se njegova vera preneha izražati. Zato resni verniki, ki želijo ohraniti svojo vero, nikoli ne prenehajo z versko prakso. Zagotovo jo spreminjajo, ne morejo pa ne izražati tega, kar nosijo v sebi. Vera torej ne izginja, le izrazi vere se spreminjajo. Res je, da se izražanje vere po navodilih ustanove pogosto zanemarja, hkrati pa je tudi res, da danes ljudje intenzivneje hrepenijo in veliko bolj iščejo duhovnost kot v preteklosti, vero pa izražajo na sebi lasten način in s tem nehote spreminjajo ustanovo, ki ji pripadajo.

Če pa podrobneje pogledamo, vidimo, da je filozofija in sekularna družba te iste Božje zapovedi, s katerimi verniki izražajo svojo vero, poimenovala z besedo »etika«, torej, kot nauk o dobrem, kot vodilo za preživetje človeka in človeštva.

Logika nam torej pove, da krščanska verska praksa ni nič drugega kot etična drža, ki omogoča preživetje družbe.

7 FUNDAMENTALIZEM IN EKSTREMIZEM

Če se vernik odloči, da bo svoje življenje utemeljil na Božji besedi in se tega tudi striktno drži, ga imenujemo fundamentalist. Tisti trenutek pa, ko bo želel prisiliti tudi ljudi v svoji okolici, da bi živeli kot živi on, se spremeni v ekstremista. Verski ekstremizem je prisila drugih k sprejemanju vrednot, ki jih spoštuje ekstremist.

Pri izražanju vere moramo razlikovati med različno pomembnimi dolžnostmi v religiji. Prav gotovo je velika razlika med vzdržkom mesa na postni petek in abortusom. Gotovo! Toda, če nekdo ne spozna sam, da je spočeti otrok človeško bitje, ali če nekdo ne spoštuje svetosti človekovega življenja, ga tudi ekstremist ne bo mogel k temu prepričati. Zato je tudi dokument Drugega vatikanskega koncila o verski svobodi jasen: pri oznanjevanju vere ne sme biti prisile, nobene prisile. Načeloma to pravilo poznajo tudi muslimani. Tudi vernikom se posamezne verske vrednote ne more in ne sme s silo ukazati, da se spolnjujejo. Fundamentalizem je v svoji osnovi nekaj dobrega, ekstremizem pa je nekaj slabega, ker vključuje nasilje nad drugimi. Vsekakor pa izpovedovanje vere oz. življenje po Božjih zapovedih ni ekstremizem.

Ker omenjamo islamske ekstremiste, velja opozoriti, da v islamskem svetu na najdemo niti približek sekularizacije, ki je v zadnjih stoletjih prežela krščansko Evropo. Zato tudi ne moremo govoriti o sekularnih islamskih državah. V ozadju stojijo teološki razlogi. V izvornem islamu namreč interpretacija Božjega razodetja ni možna. Krščanska teologija, ki pa zagovarja nujnost razlaganja Božje besede, je omogočila in dopustila sekularizacijo in sekularnost. Islamska teologija namreč v svojem temelju nasprotuje razlaganje Božjega razodetja, ker koransko besedilo je nastalo po nareku »od zgoraj«! Muslimani v Evropi, ki sicer dopuščajo razlaganje koranskega besedila, so se v očeh pravovernih muslimanov v arabskih državah oddaljili od pravoverne linije. Zato v islamskem svetu šariatsko pravo še danes ureja javno življenje. Islam daje vedeti, da biti zvest Bogu pomeni svoje zasebno in javno življenje podrediti Božji volji. Ko se je torej islamski fundamentalizem soočil z evropskim sekulariziranim svetom, je izbruhnil nasilni terorizem. Islamski fundamentalisti ne morejo razumeti in ne sprejeti sekularizacije. Zato so se iz fundamentalizma prelevili v ekstremizem.

8 DISKUSIJA IN SKLEP

V slovenski družbi in politiki pogosto poslušamo trditve, da sta vera in religioznost zasebni zadevi. Kadarkoli se v parlamentu sproži debata o zakonih, ki obravnavajo področje religioznosti, nekateri poslanci povedo, da je Cerkev ločena od države. Ampak vera je toliko zasebna zadeva posameznika, kolikor je ljubezen zasebna zadeva zaljubljenega dekleta in fanta. Vso pravico imata, da se skupaj, z roko v roki, sprehajata v javnosti, vso pravico imata, da se poročita tudi pred oltarjem. Tu ne moremo govoriti le o pravicah, temveč o potrebi. Ljubezen se mora izražati navzven, drugače izgine. Enako je z vero. Verniku prepovedati izražati vero je nekaj podobnega, kakor če bi človeku prepovedali dihati. Zato pa so se toliki kristjani »zadušili« in se v času komunizma iz pobožnih ministrantov prelevili v zagrizene nevernike. Tudi danes marsikateri kristjan

izgubi vero iz preprostega razloga, ker se prepusti javnemu mnenju, da vere »ni moderno« izražati po institucionalnih merilih. Če uporabimo še eno primerko, bi dejali, da je vera toliko zasebna zadeva vernikov, kakor je zasebna zadeva vernikov posejanost cerkva po slovenskih mestih in gričih. Turisti, ki pridejo v Slovenijo, jih morajo opaziti. Iz teh znamenj lahko sklepajo, da v Sloveniji živijo verni kristjani. To je podoba slovenskih katoličanov, iz katere lahko, tudi tisti, ki bi to podobo sicer radi zavili v temo (nočno osvetljevanje cerkva in očiitek svetlobnega onesnaževanja), prepoznajo podobo Boga, ki jo verniki nosimo v sebi. Z gotovostjo lahko potrdimo, da nihče ne more prepričati vernikom izražanja vere. Zakonodajca lahko prepoveduje verske simbole v javnih prostorih sekularne ustanove, toda noben zakon ne more prepričati učitelju ali javnemu uslužbencu izražanje vere v javnem življenju, pa četudi je predsednik države. Ne zato, ker bi bili verniki privilegirani, temveč zato, ker noben zakon ne more človeku prepričati etične drže, četudi jo prepozna kot Božjo voljo. To pa tudi nakazuje odgovor, da prepovedovanje izražanja vere ni modra politična poteza. Ker so Božje zapovedi temelj etične drže, bi tako dejanje v bistvu prepovedalo etično obnašanje. Ločitev Cerkve od države omogoča avtonomno delovanje obeh ustanov, nikakor pa nima namena posameznikom onemogočati verskega izražanja. Kakor je danes samo po sebi umevno, da lahko vsak človek v javnosti izraža svojo spolno usmerjenost, tako bi morala tudi slovenska sekularna država dovoljevati in omogočati vsem, tudi javnim osebam, izražanje vere. S tem ne bi privilegirala nobene religije, bi pa slovenska družba postala veliko bolj etična. Zagotovo velja poudariti, da izražanje vere ali pričevanje za evangelij samo po sebi še zdaleč ni ekstremistično dejanje.

Na najpomembnejši kolesarski dirki po Franciji leta 2020 blesti Primož Roglič, ki si je dal na roko vtetovirati križ in se tudi pokriža pred začetkom vožnje. Slovenski kolesar pa hkrati izraža visoko etično držo, ko sotekmovalce opozarja na nevarnosti. Tudi na drugih javnih igriščih športniki izražajo svojo vero. Nekaterim slovenskim gledalcem to ni všeč. Ampak dejstvo je, da vera ne pomeni le prepričanja, temveč je predvsem način življenja. Čim bolj verniki sledijo verskemu nauku, tem več lahko prispevajo za bolj etično slovensko družbo.

REFERENCE

- [1] Dokument povzemamo po *Ločevanje javne šole in religije* v Mladina, 14. 1. 2010
- [2] Chadwick, Owen. 1993. *The secularisation of the European Mind in the 19th Century*, Cambridge University Press, Cambridge., 27.
- [3] Struk, Vlado. 1995. *Filozofija*. Cankarjeva založba. Ljubljana., 296.
- [4] *Leksikon Cankarjeve založbe*, 938.
- [5] Flere Sergej, Kerševan Marko. 1995. *Religija in sodobna družba*. Znanstveno in publicistično središče. Ljubljana, 122.
- [6] *Ibid.* 123-124
- [7] Berger, Peter L. 2000. *Secularism in Retreat* v John L. Esposito, Azzam Tamimi (ur): *Islam and Secularism in the Middle East*. Hurst&Company. London, str 39.
- [8] O načelo ločenosti Cerkev od države lahko beremo v knjigi Anton Stres, *Cerkev in država*, Družina, Ljubljana 1998.
- [9] Ezzat, Heba Raouf. 2000. *Secularism, In the State and the Social Bond: the Withering Away of the Family in Islam and Secularism in the Middle East*. Hurst&Company. London, 125
- [10] Prim. Izjava o verski svobodi, v *Koncilski dokumenti*, Ljubljana 1980.
- [11] Chadwick, Owen. 1993. *The secularisation of the European Mind in the 19th Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 27.
- [12] Tamimi, Azzam 2000. *The Origins of Arab Secularism v Islam and Secularism in the Middle East*. Hurst&Company. London, 15
- [13] <https://www.britannica.com/topic/religion>
- [14] Prim.http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/rezultati_red.asp?ter=SLO&st=57
- [15] Gams, Matjaž. 2001. *Weak intelligence: Through the principle and paradox of multiple knowledge*, *Advances in computation: Theory and practice*. Volume 6, Nova science publishers, inc. NY., 245.

- [16] Gams, Matjaž. 2005. *Znanost o verovanju*, zbornik 8. multikonference Information society IS 2005, Institut Jožef Stefan Ljubljana., 43-47.

Vloga religij pri oblikovanju globalne etike

The role of religions in shaping a global ethics

Roman Globokar
Teološka fakulteta
Univerza v Ljubljani
Slovenija
roman.globokar@teof.uni-lj.si

POVZETEK

Religije so v preteklosti bistveno pogojevale moralne standarde v posameznih družbah. V sodobni globalni družbi smo pričali močni prepletlosti različnih religij in svetovnih nazorov, zaradi česar tudi lokalne skupnosti postajajo vse bolj večreligijske in večkulturne. Številni globalni izzivi, kot so ekološka kriza, odprava revščine, preprečevanje vojn in nasilja, kličejo po oblikovanju globalne etike. Hans Küng je s somišljeniki zasnoval *svetovni etos*, ki združuje bogato moralno tradicijo vseh velikih religij, da bi zagotovil svetovni mir in pravične odnose med narodi. Pomembno vlogo pri širjenju zavesti o globalni odgovornosti ima tudi religijski in etični pouk v javnih šolah. Aktualni dokumenti evropskih institucij spodbujajo, da bi bili vsi učenci deležni ustrezne izobrazbe na religijskem in etičnem področju, kar je najboljša zagotovilo za mirno sožitje med ljudmi različnih pogledov in za preprečevanje vsake oblike radikalizacije.

KLJUČNE BESEDE

Medreligijski dialog, svetovni etos, religijski pouk, etična vzgoja,

ABSTRACT

In the past, religions have significantly conditioned moral standards in different societies. In modern global society, we are witnessing a strong intertwining of different religions and worldviews, which is the reason why local communities are becoming increasingly multireligious and multicultural. Many global challenges, such as ecological crisis, the eradication of poverty, the prevention of war and violence, call for the formation of a global ethics. Hans Küng and his like-minded associates designed a world ethos that combines the rich moral tradition of all the major religions to ensure world peace and just relations among nations. Religious and ethical education in public schools plays an important role in raising awareness of global responsibility. Latest documents from the European institutions encourage all students to obtain appropriate education in the field of religion and ethics. This is the best guarantee for peaceful coexistence between people of different

worldviews and serves as prevention from any form of radicalization.

KEYWORDS

interreligious dialogue, world ethos, religious instruction, ethical education

1 POMEN RELIGIJ ZA ETIKO NEKOČ IN DANES

Temeljna predpostavka etike je, da je človek svobodno bitje, ki se na podlagi svojega razumnega razmišljanja odgovorno odloča. Podlaga za njegovo vrednotenje je njegov temeljni pogled na svet in človeka. Presojanje o tem, kaj je vredno, kaj je dobro, kaj je treba storiti tukaj in sedaj, je odvisno od tega, kako človek gleda na svet in kakšen pogled ima na uresničeno človeško življenje. Glede na opredelitev, kdo je za posameznika človek, kaj je v življenju človeka najpomembnejše in kakšno je mesto človeka znotraj celotnega sveta, prihaja do preudarnih in odgovornih odločitev, kako naj se posameznik odloča, da bo uresničil svoje človeško življenje. Vizija uresničene človeškega življenja je torej horizont posameznih etičnih odločitev.

Posameznik oblikuje svoj pogled na svet znotraj družbenega in kulturnega življenja, v katerega je rojen. Njegovo razmišljanje je v marsičem pogojeno s kulturo, tradicijo, jezikom in religijo svojega okolja. Preden posameznik pride do samostojnega razmišljanja in odločanja o svojem življenju in o svojem delovanju v družbi, je deležen vzgoje s strani svojega primarnega socialnega okolja in seveda tudi drugih zunanjih vplivov, ki sooblikujejo njegov pogled na svet. Osebna svoboda posameznika je poleg drugih vplivov v marsičem pogojena tudi z družbenim okoljem in vzgojo.

V tradicionalnih družbah so imele glavno vlogo pri opredeljevanju smisla celotnega sveta in človekovega mesta v njem religije. Religije so predstavljale osnovno kohezijsko silo družbe. Na podlagi njihovih temeljnih pripovedi so pripadnikom določene skupnosti razlagale njihov izvor, njihovo poslanstvo, njihove cilje. Dajale so podlago za družbeno ureditev, urejale obredno življenje in s prazniki določale življenjski ritem. Podajale so tudi razlage za soočanje s konfliktnimi situacijami v življenju in s tem prispevale k osmišljanju individualnega in skupnega življenja v družbi. Kot take so bile religije s svojimi pripovedmi in obredi tudi podlaga za moralno življenje posameznikov in skupnosti. Religije so določale kodeks etičnega obnašanja, ki so ga morali posamezniki upoštevati, sicer so bili izključeni iz te družbe. Pri utemeljevanju svojega etičnega nauka

Permission to make digital or hard copies of part or all of this work for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not made or distributed for profit or commercial advantage and that copies bear this notice and the full citation on the first page. Copyrights for third-party components of this work must be honored. For all other uses, contact the owner/author(s).
Information Society 2020, 5–9 October 2020, Ljubljana, Slovenia
© 2020 Copyright held by the owner/author(s).

so se religije sklicevale na božjo avtoriteto ali na nauk karizmatičnega ustanovitelja.

Z oblikovanjem moderne družbe po francoski revoluciji religija nima več odločilne vloge v javnem življenju. Svoje mesto ima zgolj še v osebnem življenju posameznikov. To, kar sedaj oblikuje podlago za skupno življenje, je pripadnost določenemu narodu, določeni kulturi oz. odločitev samostojnih oseb, da želijo živeti v skupni državi na podlagi določenih skupnih vrednot (npr. svobodo, enakost, bratstvo). Pri iskanju odgovorov glede izvora sveta in človeka, mesta človeka v celotnem svetu ipd. se moderni človek opira na spoznanja znanosti, ki se z eksponentno hitrostjo razvija na vseh področjih. Znanstvena spoznanja sedaj predstavljajo neovrgljiva dejstva, na katera se lahko opirajo posamezniki in skupnosti pri urejanju življenja. Podlaga za skupno življenje ne predstavlja več etični kodeks, ki bi bil utemeljen v religiji, ampak spoštovanje temeljnih človekovih pravic, ki izhajajo iz univerzalne narave človeške osebe. Brezpogojno spoštovanje dostojanstva človeške osebe postane osnova za oblikovanje etike brez religijske podlage.

Na najbolj ekspliciten način je ta proces izpeljal Immanuel Kant (1724–1804), ki za izvor moralnosti postavi razum, ki se mu ni potrebno sklicevati na kakšno še bolj temeljno avtoriteto. Kant se je hotel izogniti nevarnosti relativizma zaradi pluralnosti krščanskih veroizpovedi in etiki dati temelj, ki bi bil univerzalno zavezujoč. Njegova formulacija kategoričnega imperativa se glasi: »Deluj tako, da lahko velja maksima tvoje volje vselej hkrati kot načelo obče zakonodaje.« [1] Kant izhaja iz razsvetljskega prepričanja, da lahko človek s svojim razumom prepozna univerzalno človeško naravo, ki jo v enaki meri spoštuje v sebi in v vseh drugih ljudeh. Z vsebinskega vidika se Kantova etika ne razlikuje od tradicionalne krščanske etike, formalno gledano pa se ne sklicuje več na religiozno avtoriteto, ampak na obči človeški razum.

2 MEDRELIGIJSKI DIALOG ZA OBLIKOVANJE GLOBALNE ETIKE

Sodobni svet bistveno zaznamuje proces globalizacije in medsebojne prepletenosti različnih kultur in religij znotraj globalnega sveta. Bolj kot kadarkoli v zgodovini človeštva je treba najti skupne etične temelje, ki bodo omogočali sožitje med različnimi narodi, državami, religijami in kulturami. Številni globalni izzivi, kot so onesnaževanje okolja, klimatske spremembe, odprava revščine, preprečevanje vojn in nasilja, izkoriščanje poceni delovne sile, zatiranje manjšin in obrobni, migracije, pandemije ipd. kličejo po oblikovanju globalne etike. Mirno sožitje, ki zagotavlja človeka vredno življenje, ni možno brez minimalnega strinjanja glede etičnih vrednot in drž. [2] Pluralna družba, v kateri živijo skupaj pripadniki različnih religij in svetovnih nazorov, potrebuje temeljno soglasje glede osnovnih etičnih načel. Hans Küng je že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja opozarjal, da je mogoče globalne probleme rešiti samo s pomočjo skupnega svetovnega etosa. »Ni človeškega sobivanja brez svetovnega etosa narodov. Ni miru med narodi brez miru med religijami. Ni miru med religijami brez dialoga med religijami.« [2]

Prav na področju etike se v zadnjih desetletjih povezujejo strokovnjaki na različnih medverskih konferencah in projektih in iščejo skupno etično jedro vseh religij, ki bi bilo podlaga pravičnejšemu in bolj humanemu svetovnemu redu. Etika

povezuje različna verstva in svetovne nazore. V iskanju skupnega etičnega jedra vsega človeštva se je pokazalo, da so etične norme kulturno pogojene, zato je treba vsako etično vsebino najprej razlagati znotraj njenega zgodovinskega, družbenega in verskega konteksta. Nekateri so zato prepričani, da je etika kot taka odvisna od kulture in posledično relativna. Drugi pa trdijo, da na podlagi univerzalne človeške narave obstajajo določene vrednote in norme, ki presegajo kulturno pogojenost in imajo univerzalno veljavo.

Slednje je prepričan že omenjeni teolog Hans Küng. Po njegovem mnenju najdemo določene temeljne prvine moralnosti v vseh kulturah sveta. »Nenapisane etične norme predstavljajo po prepričanju kulturnih antropologov 'skal', na kateri je zgrajena človeška družba. To lahko imenujemo 'pra-etos', ki predstavlja jedro skupnega etosa človeštva oz. svetovnega etosa.« [4] To jedro lahko najdemo po Küngovem prepričanju v vseh religijah in v vseh kulturah.

Konkretni poskus določitve vsebine globalne etike predstavlja Deklaracija o svetovnem etosu, ki je bila sprejeta na zasedanju »parlamenta svetovnih verstev« v Čikagu 4. septembra 1993. Na začetku čikaške deklaracije, ki jo je zasnoval Hans Küng, so predstavnice in predstavniki različnih verstev opisali takratno krizno stanje, ki se je izražalo v svetovnem gospodarstvu, ekologiji in politiki. Avtorji se strinjajo, da znotraj različnih verskih izročil obstaja skupni etos, s katerim se je mogoče zoperstaviti usodnim globalnim spremembam. »Trdimo, da med religijami obstaja soglasje, ki je lahko osnova za svetovni etos. Obstaja minimalno temeljno soglasje o zavezujočih vrednotah, trdnih standardih in temeljnih moralnih prepričanjih.« [5] Vsi ljudje bi lahko sprejeli to jedro etičnosti, pri čemer pa avtorji poudarjajo: »S svetovnim etosom ne mislimo nove globalne ideologije, tudi ne enotnega verstva onkraj vseh obstoječih verstev, še najmanj pa prevlado enega verstva nad ostalimi. S svetovnim etosom mislimo na temeljno soglasje glede trdnih zavezujočih vrednot, neizpodbitnih meril in osebnih temeljnih drž. Brez temeljnega soglasja na področju etosa grozi vsaki družbi prej ko slej kaos ali diktatura in posamezni ljudje bodo obupani.« [5]

Temeljna zahteva svetovnega etosa je zelo preprosta: »Z vsakim človekom po potrebo ravnati človeško.« To temeljno načelo je podkrepljeno s Kantovim kategoričnim imperativom in z zlatim pravilom, ki ga je mogoče najti v različnih kulturah in verstvih. Iz te temeljne zahteve se oblikuje širi temeljne etične usmeritve, ki jih je mogoče najti v večini verstev: 1. Kultura nenasilja in spoštovanje vsakega življenja (Ne ubijaj oz. spoštuj življenje!); 2. Kultura solidarnosti in pravično gospodarstvo (Ne kradi oz. živi pošteno!); 3. Kultura strpnosti in življenje v resnici (Ne laži oz. govori resnico in živi v resnici!); 4. Kultura enakih pravic in partnerstva med moškim in žensko (Ne zagreši spolne nemoralnosti oz. spoštujte in ljubite se med seboj!). Avtorji deklaracije spodbujajo posameznike v verskih skupnostih, da oblikujejo tudi svoj specifičen etos: »Naj povedo, kaj pravi njihovo versko izročilo o smislu življenja in smrti, o vztrajanju v trpljenju, o odpuščanju krivice, o nesebičnem darovanju in nujnosti odpovedi, o sočutju in veselju. Vse to bo poglobilo, bolj natančno opredelilo in konkretiziralo že prepoznani svetovni etos.« [5] Na koncu je naslovljen apel na vse ljudi. Svet se bo spremenil na bolje samo, če bo prišlo do temeljitega in širokega preoblikovanja moralne zavesti na individualni in družbeni ravni.

Veliko je podobnosti glede temeljnih etičnih načel med različnimi religijami in kulturami, a kljub vsemu ne smemo idealizirati danega položaja. Dejansko obstajajo tudi nasprotujoče si moralne norme med različnimi kulturami. Poglejmo samo norme, ki določajo vlogo ženske v družbi, norme glede verske strpnosti, glede oblik kaznovanja ali glede oblike vladanja. »Na usoden način je bila hotena konvergenca često onemogočena zaradi različnih načinov izražanja, zgodovinskih bolečin in zagrenjenosti ter zaradi pomanjkanja primerne okolja za odprt dialog.« [6] Različne verske skupnosti imamo za seboj obremenjujočo prtljago iz preteklosti, ki v sogovornikih vzbuja odpor in nezaupanje. Krščanstvu se tako očitajo križarske vojne, čarovniški procesi, zatiranje znanosti, diskriminacija žensk in homoseksualcev ... Pomembno je razčistiti s preteklimi bremenami in poskušati razumeti določene pojave znotraj njihovega zgodovinskega in kulturnega okolja. Hkrati je za globalno etiko potrebno vzpostaviti polje zaupanja med vsemi udeleženci znotraj pluralnega sveta. Brez zaupanja ni mogoče zgraditi etičnih temeljev za prihodnost globalne družbe.

Univerzalnost etike je cilj, h kateremu stremimo in ga tudi sooblikujemo, ne pa že dano dejstvo. Nemogoče je točno določiti, katere so dejanske univerzalne moralne norme, hkrati pa bi zanikanje normativne univerzalnosti vodilo v etični relativizem. Morajo torej obstajati utemeljene in brezpogojne moralne dolžnosti, ki jih je mogoče dokazati s pomočjo razumskega argumentiranja. Pri tem ne gre za razsvetljski ideal abstraktnega razuma ali za postopkovno racionalno sklepanje v smislu modernih naravoslovnih znanosti. Gre za racionalnost, ki se zaveda povezave med normativno obvezo in družbeno pogojeno izkušnjo smisla življenja in temeljnih vrednot. Na podlagi te racionalnosti ne bo mogoče postavljati absolutnih norm, ki bi veljale neodvisno od vsakega konteksta.

Za pravilno razumevanje potrebujemo hermenevtični pristop k etičnim vprašanjem: »Vsak ključni pojem je potrebno natančno opredeliti v svojem dejanskem pomenu.« [7] Etična pojmovanja so zgodovinsko, kulturno in družbeno pogojena, zato je nujno, da predstavimo pristen pomen posamezne etične norme ali etične vrednote. Velikokrat pride do konfliktov zaradi napačnega razumevanja pomena ali nepoznavanja kulturnega konteksta določene etične opredelitve. Pri iskanju globalne etike je zato nujno, da kar se da upoštevamo zgodovinsko in kulturno ozadje posameznih izjav. »Hermenevtika, ki se pogloblja v življenjsko okolje, ima za cilj, da bi zahtevo po zmožnosti univerzalizacije obvarovala pred tako uporabo, ki bi pozabila na zgodovinskost in bi se zato izkazala za iluzorno.« [8] Uči nas skromnosti, svari pred prehitrimi sklepi, da so neke norme univerzalne in da presegajo kulturno pogojenost.

Če je naloga etike, da posreduje to, kar je lastno človeku, če mu torej daje smernice, kako naj bi živel kot človek ne glede na spol, raso ali družbeni položaj, potem etično razmišljanje nikoli ne more zapasti v popolno različnost, ki ne bi bila več združljiva. Tudi v sodobni pluralni družbi še vedno obstaja nujnost, da preko argumentirane razprave o dobrem in slabem iščemo skupni imenovalc naše človeške narave.

3 POMEN RELIGIJSKEGA POUKA ZA ETIČNO VZGOJO V PLURALNI DRUŽBI

V veliki večini evropskih držav se etična vzgoja v javnih šolah izvaja znotraj religijskega pouka oz. alternativnega pouka etike.

[9] V preteklosti je bil religijski pouk v večini držav konfesionalne narave, kar pomeni, da so posamezne verske skupnosti skrbele za to, da je pouk potekal v skladu z njihovimi verskimi prepričanji in vzgajal učence za pripadnost njihovi verski skupnosti. Zaradi večreligijskega in večkulturnega konteksta prihaja do prenove na področju izvajanja religijskega pouka z namenom, da bi se učenci usposobili za življenje in delovanje v raznoliki in pluralni družbi. Nekatere države so konfesionalni pouk nadomestile z nekonfesionalnim (Danska, Švedska, Velika Britanija), večinoma pa iščejo načine, kako bi integrirale poznavanje drugih verstev in svetovnih nazorov v uradno še vedno »konfesionalni« pouk. Eden od primarnih ciljev religijskega pouka je tudi etična vzgoja, ki omogoča dialog in sožitje med pripadniki različnih pogledov na svet.

V zadnjih dvajsetih letih se je *Svet Evrope* večkrat izjasnil o nujnosti nepristranskega religijskega pouka v izobraževanju zaradi zagotavljanja mirnega in strpnega sožitja znotraj večkulturne in večreligijske družbe. *Priporočilo 1720* o izobraževanju in veri države članice spodbuja, da zagotovijo pouk o religijah za vse učence na osnovnošolski in srednješolski ravni. Dokument poudarja, da sta »dobro splošno poznavanje religij in čut strpnosti, ki iz tega izhaja, bistvena za izvrševanje demokratičnega državljanstva.« [10] Zadnji dokumenti (*Priporočilo 1962* iz leta 2011 ter *Resolucija 2076* in *Priporočilo 2080* iz leta 2015) kažejo na obrat v stališčih Sveta Evrope do konfesionalnega religijskega pouka. Če so prejšnja priporočila dajala prednost nekonfesionalnemu religijskemu pouku, pa je sedaj izrecno povedano, da je tudi konfesionalni religijski pouk združljiv z vzgojo za medkulturnost, če upošteva določene smernice: medsebojno spoštovanje, zaščita človekovih pravic, demokracija, strpnost, sprejemanje razlik kot nekaj normalnega, skupen pogled v prihodnost. [11] Evropske institucije torej poudarjajo, da morajo tudi javne šole zagotoviti vsem učencem določeno znanje o religijah in jih s tem pripravljajo na življenje v večkulturni in večreligijski družbi. Če je sprava prevladoval poudarek na negativni verski svobodi, ki je državam nalagal, naj v javnih šolah ne vsiljujejo nobenega (ne)verskega prepričanja, pa je v zadnjem času opaziti bolj vključevalen odnos do religij in verskih skupnosti. Neutrlnost šole je mogoče doseči s pluralnostjo pristopov in ne s splošnim izključevanjem religij. Pouk o religijah in o religijskih dejstvih ima svoje mesto v javnih šolah in predstavlja pomembno razsežnost pri medkulturni vzgoji današnjih otrok. [12]

Številne iniciative na različnih ravneh znotraj evropskega prostora, ki v zadnjih dveh desetletjih poudarjajo pomen poznavanja religijskih vsebin za celostno vzgojo in izobraževanje v večkulturnem in večreligijskem okolju, v Sloveniji niso dobile ustreznega odmeva in se jih v glavnem ignorira. Zaradi napetost znotraj večkulturnih okolij potekajo v različnih evropskih državah iniciative za spodbujanje medsebojnega spoštovanja in globalne odgovornosti med mladimi. Ferrari ugotavlja, da vlada danes v Evropi širok konsenz tega, da morajo države in njihove šole v ta namen okrepiti religijsko znanje. »Podajajo se vsaj naslednji štirje razlogi: (1) potreba, da se preseže religijsko neznanje, ki preprečuje razumevanje, in s tem neznanje o osrednji razsežnosti osebnega in skupnega življenja (2) potreba, da se razume in na novo uredi religijsko pluralnost, ki zahteva znanje o različnih religijah, npr. o islamu (3) potreba, da se sooči z vprašanjem o smislu, ki postaja vedno bolj pereče po padcu velikih sekularnih

ideologij, in (4) potreba, da se vzgaja za državljanstvo, za vzajemno strpnost in za spoštovanje 'drugega'.« [13] Če želimo spodbujati oblikovanje globalne etike, potem je treba začeti pri vzgoji otrok, ki morajo poznati lastno izročilo in biti hkrati odprti za druge. Pri oblikovanju identitete posameznika in skupnosti ima tudi v sodobni družbi religija še vedno svoje mesto, zato jo tudi javna šola ne sme preprosto ignorirati.

Eden od zanimivih projektov, ki jih podpira EU, je tudi preoblikovanje vsebin pri religijskem pouku v Belgiji z namenom, da bi se preprečila radikalizacija med mladih. Projekt nosi naslov »Educate to Build Resilience« in v njem kot partner sodeluje tudi Teološka fakulteta UL. [14] V Belgiji imajo dijaki možnost izbire med petimi vrstami konfesionalnega religijskega pouka (katoliški, protestantski, pravoslavni, judovski in islamski) ter nekonfesionalnim poukom etike. Projekt je zastavljen tako, da mladi pridobijo osnovno znanje o drugih religijah, kar naj bi spodbudilo medsebojno razumevanje in sočutje (šest osnovnih modulov, ki dajejo temeljno znanje o vsaki religiji). Hkrati pa znotraj svoje skupine poglobijo poznavanje svoje religije oz. nekonfesionalne etike zato, da bi bili bolj odporni na manipulacije s strani radikalnih skupin (štirje poglobitveni moduli, ki kritično ovrednotijo izročilo posamezne religije). Cilj takega pristopa je, da bi se mladi lahko identificirali s svojo (ne)religijsko pripadnostjo, da bi bolje spoznali svoje izročilo in ga tudi kritično ovrednotili. Ob tem pa spoznavajo tudi izročilo drugih religij in se učijo dialoga in medsebojnega spoštovanja ter med seboj oblikujejo prijateljske vezi. Prav reševanje skupnih izzivov, kot so vprašanje varovanja okolja, pravična razdelitev dobrin, migracije, so priložnost za poglobitev medsebojnih odnosov in iskanje skupnih etičnih temeljev v različnih religijskih in kulturnih izročilih.

V zaključku ponavljamo predlog, da bi tudi v Sloveniji za vse učence v osnovni in srednji šoli uvedli nekonfesionalni religiozni pouk »religijska kultura in etika«, katerega glavni namen bi bil poznavanje izročil različnih religij in njihov pomen za osebno in družbeno življenje v preteklosti in danes. [15] Poseben poudarek bi moral biti na vzgoji za medsebojno spoštovanje in oblikovanje globalne etike. Opažamo namreč, da je religijska pismenost med mladimi v Sloveniji čedalje slabša, kar predstavlja nevarnost kreditivne predsodkov do ljudi, ki razmišljajo drugače. Že raziskava »REDCo«, ki je potekala med leti 2006 in 2009 v osmih evropskih državah, je pokazala, da imajo mladi, ki ne poznajo osnovnega znanja o religijah, mnogo več predsodkov pred drugače mislečimi in težje stopijo z njimi v stik. Večina tistih dijakov, ki so imeli v šoli religijski pouk, je bolj odprta za pogovor o verstvih in svetovnih nazorih z učenci iz drugih okolij kot dijaki brez religijskega pouka. [16]

Pri religijskem pouku šola pomaga učencu, da spoznava poglede posameznih religij na temeljna vprašanja in do njih oblikuje svoj odnos. V medreligijskem kontekstu sooči in preveri svoje lastno razmišljanje v odnosu do stališč drugih religij in prepričanj. V dialogu z drugače mislečimi se oblikuje njegova lastna identiteta. Drugi ga ne ogroža, ampak ga bogati in spodbuja, da prečiščuje svoj lastni pogled na svet. Bistveno pri vzgoji za medreligijski dialog je temeljno spoštovanje vsakega človeka, ne glede na to, ali se strinjamo z njegovim pogledom na svet ali ne.

Zaradi sekularizacije, globalizacije, migracij, potovanj, digitalne povezanosti z vsemi deli sveta se spreminja tudi religijska podoba naše države. Predvidevamo, da bo slovenska

družba v prihodnje bolj heterogena, kar predstavlja za področje vzgoje in izobraževanja poseben izziv. Vsekakor mora šola poleg znanja o tradicionalni religiji našega okolja predstaviti tudi osnove ostalih religij, predvsem tistih, ki imajo v Sloveniji večje število vernikov. Poznavanje nauka in običajev drugih verstev bo prispevalo k zmanjšanju predsodkov in k večjemu spoštovanju soljudi. Treba je izpostaviti prispevek posameznih religij k razvoju civilizacij, hkrati pa opozoriti tudi na konflikte in napetosti med religijami v zgodovini in danes. Objektivni vpogled v dejstva bo učencem pomagal razumeti pomen in vlogo religij za življenje posameznika in družbe in jih spodbudil, da ne glede na svojo religijo ali svetovni nazor gradijo raznoliko skupnost v medsebojnem spoštovanju in odgovornosti.

REFERENCE

- [1] Immanuel Kant. 2003. *Kritika praktičnega uma*. Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana, 37.
- [2] Jože Trontelj. 2013. Etika kot most med znanostjo in vero. V: Roman Globokar, ur. *Šola kot prostor dialoga med vero, znanostjo in umetnostjo*. Zavod sv. Stanislava, Ljubljana.
- [3] Hans Küng. 2008. *Svetovni etos*. Društvo 2000, Ljubljana, 187.
- [4] Hans Küng. 2006. Vorwort. V: Anton Grabner-Haider, ur. *Ethos der Weltkulturen: Religion und Ethik*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 8.
- [5] Parlament der Weltreligionen. 1993. Erklärung zum Weltethos. 4. september. http://www.weltethos.org/1-pdf/10-stiftung/declaration/declaration_german.pdf (10. 9. 2020).
- [6] Will Kymlicka. 2007. The Globalization of Ethics. V: William M. Sullivan in Will Kymlicka, ur. *The Globalization of Ethics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2.
- [7] Klaus Demmer. 1999. *Fundamentale Theologie des Ethischen*. Studien zur theologischen Ethik, št. 82. Herder, Freiburg, 141.
- [8] Klaus Demmer. 1999. *Fundamentale Theologie des Ethischen*, 105.
- [9] Conferenza Episcopale Italiana. 2008. *L'insegnamento della religione risorsa per l'Europa: atti della ricerca del consiglio delle Conferenze Episcopali d'Europa*. Elledici, Torino, 278–297.
- [10] Council of Europe, Parliamentary Assembly. 2005. Education and religion, Recommendation 1720. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17373> (10. 9. 2020).
- [11] Matej Pavlič. 2019. *L'insegnamento della religione nelle scuole pubbliche nei Paesi della ex Jugoslavia*. Edizioni Santa Croce, Roma, 59.
- [12] Luce Pépin. 2009. *Teaching about Religions in European School Systems: Policy, issues, and trends*. Alliance Publishing Trust, London, 52–54. http://www.nef-europe.org/wp-content/uploads/2013/03/Teaching-about-religion_NEF-RelDem-RELIGION-EDUCATION-Final.pdf (10. 9. 2020).
- [13] Silvio Ferrari. 2014. Teaching religion in the European Union: A legal overview. V: Adam B. Seligman, ur. *Religious education and the challenge of pluralism*. Oxford University Press, New York, 26.
- [14] Educate to Build Resilience. <http://reduc8.eu/> (10. 9. 2020).
- [15] Roman Globokar. *Vzgojni izzivi v digitalni dobi*. Teološka fakulteta, Ljubljana, 139–146.
- [16] Religion in Education. A contribution to Dialogue or a factor of Conflict in transforming societies of European Countries. <https://cordis.europa.eu/project/id/28384/reporting> (10. 9. 2020).

Etika in informatika

Osebni pogled

Niko Schlamberger
Slovensko društvo INFORMATIKA
niko.schlamberger@gmail.com

POVZETEK

Prispevek podaja razmislek o kodeksih etike. V začetku prikazuje zgodovino sprejemanja etičnega kodeksa Slovenskega društva INFORMATIKA. V nadaljevanju se dotakne etike kot take, nekaterih primerov, čigava je odgovornost poleg tiste, ki jo imajo strokovna združenja, na koncu pa podaja še nekaj misli, kako bi lahko ravnali v prihodnje.

KLJUCNE BESEDE

etika, informatika

1 UVODNA POJASNILA

Predvsem naj na samem začetku pojasnim, da sem aktiven na področju računalništva in informatike že dolga desetletja, vendar moja ožje področje delovanja etika ni bila. Prvič sem se z njo bližje srečal, ko sem bil prvič izvoljen za predsednika Slovenskega društva INFORMATIKA. Na enem od sestankov izvršnega odbora je bila izrečena – in seveda brez nadaljnega tudi sprejeta - pobuda, naj društvo sprejme kodeks poklicne etike. Pri tem se je naslonilo na ameriško združenje Association for Computing Machinery (ACM) kot vidno tehnično profesionalna organizacijo, ki je prijazno dovolilo, da njen kodeks društvo uporabi, seveda ne v izvorni obliki. Preveden je bil v slovenščino, nekoliko prilagojen slovenskim razmeram in sprejet leta 1998. Poleg tega je imenovalo še disciplinsko komisija, ki je imela nalogo in pristojnost obravnavati primere kršenja kodeksa. Prvi kodeks društva je bil obsežen, štel je namreč kar osem strani, dotikal pa se je področij, ki niso neposredno predmet etičnih razmislekov.

Zaradi obsežnosti besedila je bila kasneje sprejeta pobuda, da bi kodeks poenostavili tako, da bi obravnaval le etična vprašanja, ne bi se pa dotikal področij, ki so urejena s statutom, kot na primer kdo lahko postane član društva, kakšne so njegove dolžnosti in pravice in podobno. Leta 2010 je društvo sprejelo nov kodeks, ki je bil že izvorno delo. Ta kodeks šteje tri strani in velja še danes.

Za etično presojo morebitnih etično spornih primerov je bila imenovana petčlanska etična komisija iz vrst zaupanja vrednih oseb. Vredno je poudariti, da vse od sprejetja prvega kodeksa do časa pisanja tega prispevka ni bil obravnavan niti en primer nespoštovanja etičnega kodeksa društva. Vprašanje je sicer, ali v resnici ni bilo primera, ki bi zaslužil obravnavo pred etično komisijo, vendar je treba vedeti, da velja kodeks etike le za člane društva. Znanih je nekaj razvpitih primerov, ko so

informatiki ravnali neetično in tudi nezakonito, vendar niso bili člani društva in zato društvo ni reagiralo.

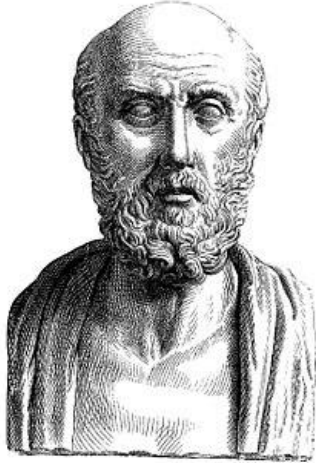
Dejavnost društva na področju etike pa se ni omejila zgolj na sprejetje kodeksa etike. Do leta 2014 je organiziralo samostojno ali v sodelovanju šest posvetov Etični forum informacijske družbe, na katerih so udeleženci predstavili svoje poglede in razpravljali o aktualnih vprašanjih etike v informatiki in družbi sploh. Zbornik šestega foruma povzema dejavnost društva na področju etike.

V tem poglavju predstavljen oris prizadevanj društva na področju etike bi bil pomanjkljiv, če ne bi omenili dr. Marjana Krisperja, ki je dal pobudo, da je društvo sprejelo prvi etični kodeks, in pri ACM izposloval, da je slednji dovolil uporabo svojega kodeksa za potrebe društva. Drugi, ki ga prav tako ne gre spregledati, je mag. Franci Pivec, ki je bil glavni avtor sedaj veljavnega etičnega kodeksa društva. Oba, dr. Krisper in mag. Pivec, sta bila tudi predstavnika društva v tehničnih odborih International Federation for Information Processing (IFIP).

2 ZA KAJ V BISTVU GRE PRI ETIKI?

Poklicna etika ima dolgo zgodovino. Verjetno prvi uveljavljeni kodeks poklice etike je prisega, ki se ji mora prikloniti vsak mlad zdravnik. Pripisujejo jo starogrškemu zdravniku Hipokratu s Kosa in je zato znana kot Hipokratova prisega. Z njo so bila postavljena načela zdravniškega poklica, ki so, če odštejemo navajanje grških bogov, spoštovana še danes. Verjetno najbolj splošno znano načelo je *Primum non nocere*¹. Kakor so nastajali novi poklici, tako je postajala očitna tudi potreba, da se strokovnjaki držijo poleg poklicnih tudi etičnih norm. Pri etiki gre v bistvu za osebne odločitve, ki vplivajo na druge. Ni namreč vse, kar je tehnično izvedljivo in pravno dopustno, tudi etično sprejemljivo. Etična norma pove, kaj je

¹ Predvsem ne škodovati.

Slika 1: Hipokrat (460–370 pr. Kr.)

prav, zato so lahko dejanja neetična, tudi če so pravno neoporečna, da tehnične izvedljivosti niti ne omenjamo.

Zgornji razmislek nas spomni na neštne primere, ki smo jih doživljali sami in pri katerih se gre zahvaliti verjetno le slučajju, da nismo bili močno oškodovani. Pri tem mislim na sporočila po elektronski pošti, ki so zlonamerna na različne načine: izsiljevanje, črvi, virusi in podobno. Skupni imenovalec je vdor v zasebnost. Glede tega so vlade bolj odzivne kot na področju varnosti, vendar se bojim, da poudarek ni v pravi smeri. Večinoma so države sprejele neke vrste zakone o varstvu podatkov, osebnih ali drugačnih, vendar je jih težko izvesti in še težje uveljaviti.

Moramo razumeti, da se zasebnost konča, ko zapustimo zasebne prostore. Na javnih mestih lahko zahtevamo osebno integriteto, da ne bomo fizično nadlegovani, verbalno napadani in podobno zlorabljeni, vendar se v javnosti ne moremo pretvarjati, da smo nevidni ljudje. Lahko smo fotografirani in spremljani na javnih mestih, prvič, ker nismo doma, in drugič, ker to pomembno poveča našo varnost v javnosti. Vsi vemo (a komaj kdaj priznamo), da je vsa naša komunikacija nadzorovana in registrirana, bogve kje in kolikokrat, začenši z Echelonom v sedemdesetih letih, ki je bil od takrat večkrat nadgrajen. Resnično verjamem, da ni izgubljena bitka, ampak vojna za zasebnost. Tega sicer nisem vesel, ampak takšno je življenje. Torej bi se moral zakon osredotočiti na sankcioniranje zlorabe osebnih podatkov in ne na predpisovanje dovoljenega zbiranja, roke hrambe in podobno. Sankcija bi morala biti dovolj stroga, da bi tistim, ki bi kršili zakon, zmanjkalo posla. Preprosto temu rečemo preventiva.

Obe zgoraj omenjeni problematiki imata skupni imenovalec - etika. Poklicna združenja so večinoma sprejela etične kodekse, vztrajati pa morajo tudi, da njihovo članstvo spoštuje sprejete etične kodekse. Zelo verjetno v glavnem ni tako. Pravzaprav obstajajo oglasi in celo konference o etičnem hekanju. Po mojem prepričanju je to protislovno. Ali lahko kdo pri zdravi pameti pomisli na etični vlom, etično krajo ali kakšno drugo etično kaznivo dejanje? Vse to se dogaja v javnosti, kljub temu pa oblasti, širša javnost in še najmanj strokovna združenja ne reagirajo. Verjamem, da bi se položaj znatno izboljšal, če bi

javni razpisi vključevali klavzulo, ki bi zahtevala, da izvajalci predstavijo svoj etični kodeks.

3 KAKO NAPREJ

Vsi se zavedamo, da je varnost pomembna v vsakdanjem življenju, tako organizacije na splošno kot organi oblasti. Državljeni zaščitimo svoje premoženje na različne načine z namestitvijo različnih varnostnih naprav v domove, avtomobile in drugo premoženje. Poleg tega organizacije najemajo varnostne službe, da čim bolj povečajo svojo varnost. Oblasti razumejo nujnost varovanja, zato imamo zakone, policijo, vojsko in podobno. Toda takoj, ko vstopimo v kibernetični prostor, se razmere spremenijo - žal ne na bolje za nas. Smo sami. Nekatere države, na primer Slovenija, so odprle portale, na katerih lahko državljani prijavijo poskuse ali zlorabo svojih podatkov ali denarja. Ne vem, kako deluje drugje, toda v tu, ko prijavim poskus zlorabe, je odgovor: Hvala, ker ste prijavili incident. Moja reakcija je, Hvala za tako storitev! Kot da bi prišli na policijo in jim povedali, da so vas napadli, policija pa bi se vam zahvalila, da ste jim to povedali. Sporočilo je jasno: prestopniki jo bodo vsaj v primeru spletnega kriminala poceni odnesli, saj so oškodovanci praviloma napoteni na zasebni pregon.

Bistvo je, da gre za odgovornost. Ljudje smo osnovna kategorija in za svoje boljše in varnejše življenje smo ustanovili države, vlade in oblasti. Imamo pravico zahtevati, da smo varni tako v vsakdanjem svetu kot v kibernetičnem prostoru. Osnovno vodilo je, da tisto, kar v resničnem svetu ni dovoljeno, ne sme biti dovoljeno tudi v virtualnem svetu. V tem pogledu države niso storile dovolj. Naslednji, ki morajo opraviti domačo nalogo, so ponudniki storitev. Kako je mogoče, da v svojo e-pošto prejemamo izsiljevalska sporočila, viruse, črve in vse vrste nevarnih kod, tudi če je na voljo množica programske opreme za preprečevanje tega? Vlade bi morale uvesti stroge zahteve, ki bi ponudnike storitev zavezovale, da varujejo račune svojih uporabnikov vsaj tako, kot varujejo svoje.

4 NAMESTO ZAKLJUČKA

Če pogledamo po svetovnem spletu, bomo našli množico kodeksov etike, vprašanje pa je, ali jih je res toliko potrebnih. Verjetno je nekaj poklicev, ki jih ne moremo stlačiti v Prokrustovo posteljo brez škode za njihovo izvajanje in dobrobit izvajalcev. Na misel pridejo zdravniki, pravniki, učitelji in še kdo, vendar pa večina poklicev ni tako posebnih, da ne bi mogli najti etičnega skupnega imenovalca. Kaj je na primer tako posebnega pri gradbenikih, da ne bi mogli uporabiti kodeksa elektrotehnikov ali strojnikov?

Druga misel, ki se rodi, je, da so kodeksi poklicne etike v splošnem predolgi in preobsežni. Urejati poizkušajo vse znane in bodoče primere kršenja etičnih norm, vendar je žal tako, da več, ko je napisanega, več ostane nenapisanega. Glede presoje etičnega ravnanja bi morali pač zaupati tistim, ki so jih organizacije za to izbrale.

Tretje, kar bi bilo mogoče predlagati, je, da bi oblasti preganjale tovrstni kriminal po uradni dolžnosti. Dejansko gre za kriminal in odnos države do njega bi moral biti enak kot v primerih klasičnega kriminala.

VIRI

- [1] www.acm.org (obisk 21.9.2020)
- [2] Schlamberger, Niko. IFIP TC-11 2020 International Information Security and Privacy Conference (Address)
- [3] Zapisniki sej izvršnega odbora Slovenskega društva INFORMATIKA (interna gradiva društva)
- [4] Osebni zapiski avtorja
- [5] KRISPER, Marjan (urednik), PIVEC, Franci (urednik), GAMS, Matjaž (urednik). Etika in stroka : zbornik 22. Mednarodne multikonference Informacijska družba - IS 2019, 9. oktober 2019 : zvezek D = Professional Ethics : proceedings of the 22nd International Multiconference Information Society - IS 2019, 9 October, 2019, Ljubljana, Slovenia : volume D. Ljubljana: Institut "Jožef Stefan", 2019. 1 spletni vir (1 datoteka PDF (40 str.)). Informacijska družba. ISBN 978-961-264-161-0, ISBN 978-961-264-162-7. ISSN 2630
- 371X. http://library.ijs.si/Stacks/Proceedings/InformationSociety/2019/IS2019_Volume_D%20-%20Etika%20in%20stroka.pdf. [COBISS.SI-ID 302452992]
- [6] Etični forum informacijske družbe (6 ; 2014) Informacijska družba po Snowdnu [Elektronski vir] : [zbornik razprav in prispevkov v okviru 1. kolokvija Mediji v informacijski družbi] / 6. etični forum informacijske družbe [in] 1. kolokvij Mediji v informacijski družbi ; uredniki József Györkös, Melita Zajc, Smiljana Gartner. - El. zbornik. - Maribor : Fakulteta za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, 2014, ISBN 978-961-248-452-1

Indeks avtorjev / Author index

Gams Matjaž	8
Globokar Roman	17
Grušovnik Tomaž.....	5
Osredkar Mari Jože	12
Pivec Franci.....	6
Schlamberger Niko.....	21

IS
20
20

Etika in stroka
Professional Ethics

Franci Pivec, Marjan Krisper, Matjaž Gams